

RESSENYES

CIÈNCIA EMPORDANESA A LA UNIVERSITAT

TESIS DOCTORALS*

CARACTERÍSTIQUES I INUNDABILITAT PER RIERADES SOBTADES (*FLASH FLOOD*) ALS TORRENTS COSTANERS DEL NORD DEL CAP DE CREUS (CATALUNYA)

Pere Mascareñas i Rubiés

Director: M. Àngels Marquès i Roca

Universitat: Universitat de Barcelona

Departament: Departament de Geodinàmica i Geofísica

Data de defensa: 18-01-2012

Els treballs d'aquesta tesi se centren geogràficament en el sector del NE de Catalunya i, concretament, entre el cap de Creus i la frontera amb França. Es tracta d'una zona amb conques torrencials petites, però en les quals s'originen inundacions amb una certa freqüència i sovint amb danys importants. Comprèn onze conques distribuïdes en els termes municipals de Portbou, Colera, Llança, la Selva de Mar i el Port de la Selva. Dins d'aquest marc es buscava determinar la freqüència i la magnitud de les inundacions, correlacionant-les amb les característiques geomorfològiques i antròpiques del sistema fluvial. Posteriorment, els objectius es van ampliar amb l'anàlisi de la incertesa, ja que aparegué aquest problema, de manera general en temàtiques del medi natural i també en la mateixa zona d'estudi. Així es va plantejar determinar el perquè es produeixen aquestes incerteses (aleatòria i epistèmica) i posteriorment mirar de re-

duir-les. D'aquí va sorgir la necessitat d'innovar i millorar la metodologia d'identificació i cartografia de zones inundables. També es va abordar el problema del canvi climàtic. Amb el "Mètode geomorfològic integrat" es van identificar, cartografiar i analitzar els elements indicadors de zones inundables, especialment les terrasses. Els resultats de les conques extenses i de crescuda relativament lenta no encaixaven amb els de les conques petites que tenen avingudes brusques de tipus "*flash flood*". Tampoc coincidien en els períodes de retorn ni amb les zonificacions de "Zona fluvial", "Sistema hídric" i "Zona inundable". És a partir de la cartografia geomorfològica integrada i de tota la resta d'informacions que s'ha arribat a establir una classificació qualitativa de la inundabilitat: alta, mitjana i baixa. És la classificació que queda recollida en la cartografia d'inundabilitat, complementada amb altres elements d'interès que hi van relacionats (zona protegida, línies de circulació preferent, punts crítics, etc.). En relació amb el canvi climàtic s'han buscat referències per poder preveure comportaments en escenaris futurs. S'han buscat indrets amb possibilitats d'estudiar registres sedimentaris de materials granulomètricament fins i tot de naturalesa orgànica que permetessin datacions. De tot el conjunt de treballs, ha sigut possible la formulació de conclusions referents a: –les possibilitats de zonificació de les àrees inundables, –la reducció dels factors d'incertesa característics de les conques –la introducció de millores en el Mètode geomorfològic integrat d'identificació i la cartografia de les zones inundables –la determinació de la freqüència de les inundacions mitjançant l'anàlisi multiconca-

* Es fa la ressenya de les tesis doctorals de ciències defensades l'any 2012 que tenen alguna vinculació amb l'Empordà.

multifunció, basat en dos aspectes principals: la magnitud de les precipitacions i les dades històriques dels efectes de les inundacions.

PRIMARY SUCCESSION IN MAN-MADE WETLANDS: BIODIVERSITY, STRUCTURE AND DYNAMICS OF MACROFAUNAL ASSEMBLAGES

Albert Ruhi i Vidal

Directors: Dani Boix Masafret i Stéphanie Gascón García

Universitat: Universitat de Girona

Departament: Institut d'Ecologia Aquàtica

Data de defensa: 20/01/2012

Les zones humides de nova creació són sovint concebudes per compensar la pèrdua i degradació de les naturals, però el coneixement dels processos que tenen lloc en aquests ambients artificials encara és superficial, especialment pel que fa a la comunitat. Al llarg d'aquesta tesi, (en què s'ha mostrejat basses del Baix Ter), hem analitzat el fenomen de la successió primària a diferents escales temporals (a curt, mitjà i llarg termini) i a diferents escales espacials (dins l'àmbit local, regional i interregional), mitjançant diverses aproximacions (taxonòmiques i funcionals) i subjectes (invertebrats i amfibis). Les nostres aportacions pel que fa a les escales temporals mostren un patró de successió basat en 3 fases, en què a curt termini (1 any) dominen els processos de colonització; en perspectives de mitjà termini (2 a 7 anys) els signes de successió comencen a ser conspicus, i més tard (≥ 10 anys) paràmetres com la riquesa d'espècies arriben a una asimp-

tota. En aquesta fase avançada, algunes estratègies biològiques dominen, i els índexs de biodiversitat indiquen que les comunitats poden ser indistintes entre les llacunes naturals i les de nova creació. Pel que fa als efectes espacials, hem corroborat que tant factors locals com regionals afecten les comunitats que s'hi estableixen. En particular, la baixa estabilitat hidrològica de la regió Mediterrània ha afavorit trets biològics que proveeixen resiliència i resistència enfront de pertorbacions, sobretot quan es comparen amb les comunitats pròpies del clima temperat fred. Fins i tot dins la mateixa regió Mediterrània, nivells baixos d'estabilitat hidrològica poden tenir efectes importants en la dinàmica de la successió. En aquests casos, les comunitats locals estan altament aniuades en les naturals a escala regional i, per tant, difícilment poden fer contribucions netes a la riquesa regional. També hem mostrat la influència del pool regional de colonitzadors sobre les comunitats locals, tant en el cas dels invertebrats com en el dels amfibis. Especialment per a aquest darrer grup, les Basses Temporànies Mediterrànies (BTMs) de nova creació poden jugar un paper important per a la seva conservació.

RIEGO Y FERTILIZACIÓN NITROGENADA EN MAÍZ (ZEA MAYS L.): EFECTO SOBRE EL RENDIMIENTO DEL CULTIVO Y LA CONTAMINACIÓN SUBTERRÁNEA POR NITRATOS

Ricard Poch Massegú

Directors: Francisco Ramírez de Cartagena Bisbe i Lucila Candela

Universitat: Universitat Politècnica de Catalunya

Departament: Departament d'Enginyeria del Terreny, Cartogràfica i Geofísica

Data de defensa: 30-03-2012

L'agricultura intensiva normalment porta associades conseqüències sobre el medi ambient. Aquest és el cas de l'àrea d'estudi d'aquesta tesi doctoral: l'Empordà, una regió amb gran varietat de cultius intensius (fruiters, cereals, farratges,...) i amb problemes manifestos de contaminació d'aigües subterrànies per nitrats l'origen dels quals apunta, també, a les pràctiques agrícoles de la zona. El treball realitzat s'ha centrat en el monocultiu de blat de moro per a producció de gra amb reg per superfície en solcs i amb fertilització nitrogenada mineral. En aquest marc, s'han definit com a objectius (1) avaluar la influència que el reg i la fertilització nitrogenada tenen sobre la producció i l'impacte ambiental (contaminació subterrània per nitrats) i (2) avaluar i aplicar codis de simulació que permetin aprofundir en el coneixement del sistema de reg i el maneig del cultiu a la zona. S'ha plantejat un assaig experimental de dos anys de durada sobre la mateixa parcel·la experimental. En ella s'han configurat cinc mòduls de reg de vuit solcs cadascun per a l'avaluació del comportament del reg. Sobre aquests mòduls s'ha sembrat blat de moro i s'han definit cinc tractaments diferents (amb tres repeticions cadascun) fruit de la interacció de tres dosis de fertilitzant mineral nitrogenat (0, 210 i 500 kg N/ha) i dos tipus de fertilitzant: convencional (amb aplicacions de fons i de

cobertora) i d'alliberació gradual (amb una aplicació de fons). El maneig del cultiu s'ha realitzat segons les pràctiques habituals de la regió. La parcel·la experimental s'ha monitoritzat i s'han pres mostres intensivament per a fer un seguiment i quantificar totes les variables que han influït en el comportament del reg i en la resposta agronòmica del cultiu als tractaments realitzats. Amb aquesta informació s'han calibrat i/o validat els codis de simulació RAIEOPT, EVASUP2, SIMRAIE, SIRMOD, LIXIM, HYDRUS i STICS. De l'anàlisi dels resultats obtinguts, sobre el sistema de reg per superfície, es conclou: (1) que el primer reg es comporta de forma molt diferent a la resta de regs de la campanya; (2) que les condicions del medi on es desenvolupa el reg són variables (secció transversal del solc, infiltració, compactació i rugositat del sòl) i influeixen en el comportament del reg; (3) que les dosis totals d'aigua aplicades no han superat en cap cas el 75% de les necessitats teòriques del cultiu; (4) que els codis de simulació que millor reflecteixen el comportament del reg observat són el RAIEOPT pel càlcul de la funció mitjana d'infiltració en solcs i el SIMRAIE per preveure les dosis d'aigua infiltrades al llarg del solc de reg; i (5) que, en les condicions experimentades, els perfils de les dosis d'aigua infiltrades al llarg dels solcs són pràcticament horitzontals. Quant a la resposta del cultiu als escenaris experimentals realitzats es conclou que: (1) el tractament sense aportació de fertilitzant nitrogenat té un rendiment en producció de gra de prop del 40% menor que la resta de tractaments; (2) no s'observen diferències en

els índexs de rendiment del cultiu entre els tractaments amb alguna aportació de fertilitzant mineral nitrogenat; (3) les pèrdues de nitrogen per lixiviació van associades a períodes de drenatge i són proporcionals al nitrogen present en el sòl a l'inici d'aquests períodes; i (4) no s'ha produït drenatge durant els períodes de reg assajats. Finalment, sobre la simulació del sistema sòl-planta-atmosfera amb el codi STICS es conclou que: (1) STICS és una eina útil de simulació del sistema agrícola en escenaris amb cultiu i sense; i (2) STICS tendeix a sobreestimar els risc de lixiviació de nitrats observat en parcel·la.

EVALUACIÓN DE LA REMOCIÓN DE SEMILLAS POR ROEDORES Y HORMIGAS EN PINARES MEDITERRÁNEOS AFECTADOS POR INCENDIOS FORESTALES

Gabriela Jones Román

Directors: Pere Pons Ferran i Josep M. Bas Lay

Universitat: Universitat de Girona

Departament: Departament de Ciències Ambientals

Data de defensa: 11-06-2012

Els incendis forestals són una pertorbació que, durant mil·lennis, ha afectat la dinàmica de la successió vegetal de la Regió Mediterrània. En pinedes de pi blanc *Pinus halepensis*, la tala postincendi és una segona pertorbació que pot afectar els patrons de remoció de llavors per a animals. Aquesta afectació dependria de l'hàbitat pertorbat, de la distància a la vegetació no cremada, de la intensitat de la gestió forestal i del tipus de microhà-

bitat on es troben les llavors. L'estudi que es presenta va ser desenvolupat en tres àrees recentment cremades de Catalunya (Alt i Baix Empordà), al nord-est de la península Ibèrica. La remoció pre-dispersiva de llavors, aquella que té lloc abans que els fruits abandonin la planta productora, per part de vertebrats es va avaluar mitjançant experiments d'exclusió de ramells de fruits carnosos d'aristol, *Smilax aspera*, i de branques amb glans de garric, *Quercus coccifera*, en una àrea no cremada i en una àrea cremada. La remoció postdispersiva es va avaluar mitjançant experiments d'oferiment de llavors amb exclusió de formigues i vertebrats en tres àrees cremades. Ambdós processos van ser avaluats durant dos anys consecutius.

La remoció predispersiva de glans de *Q. coccifera* per part de rosegadors va ser nul·la en l'àrea cremada, però apreciable en l'àrea no cremada. Per *S. aspera* es va trobar una major remoció per part de vertebrats el 2008 i una pèrdua de llavors associada més a la senescència el 2009. D'altra banda, es va trobar una major remoció postdispersiva de llavors a l'àrea no cremada que a l'àrea cremada, però les diferències no van ser significatives. Els rosegadors van ser els principals depredadors de llavors seguits per les formigues; els ocells no van mostrar evidència d'activitat de remoció. Durant els dos anys de l'estudi es va observar que els rosegadors van ser més actius a la tardor i hivern i van moure més llavors a l'àrea no cremada, mentre que les formigues van ser més actives a l'estiu i van moure més llavors a l'àrea cremada. La distància mínima a qualsevol marge no cremat va explicar els patrons de re-

moció de llavors per rosegadors, trobant-se una major remoció en estacions més pròximes a llocs no cremats. En el cas de les formigues, la remoció es va relacionar amb la distància al perímetre de l'incendi, trobant-se una menor remoció en estacions més allunyades d'aquest perímetre. La remoció de llavors també va ser menor a les estacions talades que a les no talades, per a ambdós gremis, però només de forma significativa per a formigues. La remoció sembla estar modulada per la interacció de la gestió forestal i la distància per a tots dos gremis. Així, es va observar una major remoció per a formigues en estacions no talades properes als marges no cremats en relació amb estacions més allunyades (amb independència de la condició de gestió d'aquestes últimes), mentre que pel cas dels rosegadors la remoció sempre va ser major en àrees no talades (a curtes i llargues distàncies). En relació amb l'estudi de microhàbitats, la remoció per rosegadors va ser major sota amuntegaments de branques producte de la gestió de les restes de la fusta cremada, mentre que les formigues van remoure més llavors en àrees de sòl descobert de vegetació. La major activitat de formigues en aquest microhàbitat es va relacionar amb una major diversitat i abundància de formigues granívores en aquest ambient. L'evidència obtinguda suggereix que les característiques del microhàbitat i l'estacionalitat afecten els patrons d'activitat per a rosegadors i formigues. Finalment, se suggereix que l'activitat de remoció per part de vertebrats i formigues s'hauria de tenir en compte en l'estudi de la regeneració d'ecosistemes pertorbats, així com en la planificació de la gestió dels boscos cremats.

A MULTIAPPROACH STUDY OF SOIL ATTRIBUTES UNDER LAND USE AND COVER CHANGE AT THE CAP DE CREUS PENÍNSULA, NE SPAIN

Mohamed Emran Khaled Abd El Aziz

Directors: Maria Assumpta Gispert i Negrell i Giovanni Pardini

Universitat: Universitat de Girona

Departament: Departament d'Enginyeria Química, Agrària i Tecnologia Agroalimentària

Data de defensa: 03-12-2012

El treball de tesi doctoral ha estudiat els trets espacials i temporals de paràmetres més rellevants del sòl, amb especial atenció en la dinàmica biològica i bioquímica que es dona en una àrea molt fràgil situada a la península del cap de Creus, NE d'Espanya. L'objectiu principal ha estat establir la qualitat dels sòls mitjançant l'estudi de la dinàmica del carboni (pèrdues i embornals) i la interacció amb l'ecosistema sòl. Els ambients estudiats s'han classificat en termes de qualitat del sòl, relacionant les seves propietats amb la coberta vegetal, especialment al llarg d'una seqüència d'abandonament agrícola on la presència de perturbacions com incendis o pluges causen sovint una dinàmica regressiva en la successió natural de la vegetació espontània i activen processos d'erosió i degradació. Tanmateix, en cas d'incendis freqüents, es registra un ràpid deteriorament de les propietats del sòl que provoca una pèrdua de biodiversitat i, més tard, una desertificació.

Lluís Benejam Vidal

HISTÒRIA

LES ILLES DEL CAP DE CREUS: HISTÒRIA, GEOGRAFIA, TOPONÍMIA...

Arnald Plujà i Canals, Joan Albertí i Maurici

Girona, Diputació de Girona, 2012, 216 p.

Arnald Plujà és autor d'un important nombre d'articles de divulgació i de deu llibres d'investigació històrica de pobles i personatges del cap de Creus, així com de la seva toponímia i cartografia; a més de col·laborador en diverses monografies. Joan Albertí és enginyer agrònom de professió, botànic per devoció i ha documentat un catàleg fotogràfic exhaustiu de les espècies vegetals de les illes del cap de Creus.

L'obra s'emmarca en aquell conjunt de publicacions que contribueixen a la difusió del cap de Creus i dels seus valors, essent totalment imprescindibles, ja que aquest espai reuneix valors naturalistes excepcionals. En el pròleg del llibre se cita. "Arnald Plujà i Joan Albertí aporten el seu gra de sorra en la difusió de l'espai extraordinari que és cap de Creus, un paratge amb roques d'importància mundial, que serveixen d'inspiració a artistes com Dalí; un indret literari, amb una miríada de naufragis i també hàbitat de plantes endèmiques, una ruta de migració d'aus, mamífers marins i papallones: en definitiva, el cap de Creus és, al seu torn, una illa privilegiada de natura i cultura".

En aquesta guia, amena i profusament il·lustrada, s'inclouen dades històriques, geogràfiques, toponímiques, geològiques, faunístiques i botàniques de cadascuna de les 24 illes i illots de

l'extrem oriental de la península Ibèrica, el qual fou declarat parc natural el 1998.

Josep M. Dacosta

COSTA BRAVA: EL PAISATGE DE LA COSTA BRAVA

Jordi Puig

Sant Lluís, Triangle Postals, DL 2012, 259 p.

Jordi Puig és fotògraf reconegut per llibres i altres treballs fotogràfics i conegut per les sèries de retrats que ja arriben a la vintena. Enguany ha convocat, a Figueres, els testimonis dels bombardejats de la Guerra Civil en la sessió "Jo hi vaig ser" que, més enllà de la vàlua artística de la iniciativa, ha permès registrar la memòria oral dels supervivents d'aquell fet històric, ja que en l'esdeveniment hi participaren també historiadors.

En la seva tasca professional, Puig visita i fotografia la Costa Brava molt freqüentment i amb aquest coneixement de causa fa una selecció d'imatges en aquest llibre dedicat al litoral gironí. Ell mateix afirma que "part de la meua feina consisteix a ensenyar el que conec a gent que no ho ha visitat mai". D'aquesta publicació, d'exquisida edició, volem destacar que presenta una Costa Brava allunyada de la superpoblació –ja que aquesta només té lloc durant dos mesos a l'any– i reivindica el valor del seu paisatge que s'ha convertit en el nostre patrimoni. Narcís Comadira, en el pròleg, fa notar que "Jordi Puig ens mostra com la Costa Brava, aquella Costa Brava que creiem perduda, encara

existeix i podem pensar-hi encara com a paradís i com a referent”.

Atès que el costaner de les comarques de Girona és un motor econòmic importantíssim en la nostra demarcació, aquesta obra esdevé imprescindible per gaudir del nostre actiu territorial, convidar a visitar-lo i encoratjar tothom a respectar-lo.

Josep M. Dacosta

EL CLIMA

Carles Bayés Bruñol; Xavier Soler Terrano i Gerard Taulé Codinach

Girona, Diputació de Girona, Obra Social “la Caixa”, 2012, 96 p.

Aquesta guia, com la resta de volums de la col·lecció «Quaderns de la Revista de Girona», combina text amb un tractament gràfic generós per tal que el tema tractat –en aquest cas el clima i el temps de les comarques de Girona– sigui atractiu i amè per als lectors.

El volum fa una exposició dels diversos factors que conformen la diversa i complexa meteorologia i climatologia de la demarcació, a causa de la seva orografia; amb el recull de diversos fenòmens climàtics locals i noms populars. Així els autors contribueixen a la pervivència d’aquest coneixement i la seva difusió, ja que podria escapar-se de les obres més generalistes. En aquest sentit, en el capítol “Conversa amb els observadors” es presenten diverses persones que fan el seguiment del temps i hi figura Ferran Pou, fill d’Avinyonet de Puigventós i que ha traspassat recentment.

La tramuntana, el vent que caracteritza l’Empordà, és analitzada des del punt de vista climàtic i els autors aporten interessants dades sobre les grans amplituds tèrmiques que genera i també les inversions tèrmiques creades a l’interior i al prelitoral, just després d’aturar-se.

Una obra necessària –i esperada– per a la descoberta dels elements que configuren el clima gironí, el qual al seu torn modela els seus paisatges. També fa una invitació a la reflexió territorial, en concret a l’ordenació urbanística, per tal d’evitar diversos riscos –que tal com es pot comprovar en les impactants imatges– han afectat punts sensibles de la contrada.

Josep M. Dacosta

SANT CLIMENT SESCEBES

Alfons Gumbau i Masó

Girona, Quaderns de la Revista de Girona, 163. Diputació de Girona i La Caixa, 96 p.

Sempre és de celebrar l’aparició d’un dels «Quaderns de la Revista de Girona», més encara si és de la sèrie de monografies locals i sobretot si, com és el cas, tots els pobles del voltant ja disposen d’aquest Quadern. Aquests volums són la millor carta de presentació per al poble i esdevenen un motiu d’orgull per als vilatans, ja que s’hi senten plenament identificats, sobretot gràcies al format, compacte, divulgatiu i amb fotografies i il·lustracions que intensifiquen aquesta proximitat.

Cal celebrar, doncs, que Sant Climent Sescebes disposi del seu Quadern i més quan és un poble molt conegut gràcies al fet que durant una bona colla d'anys ha estat el lloc on molts joves catalans i de fora de Catalunya hi han fet el servei militar. Certament, el *campament* ha estat l'element clau de la vida al poble en la segona meitat del segle xx i en el llibre es constata aquest fet amb tres capítols dedicats a l'Exèrcit, el CIR número 9 i el Negoci dels soldats, a més d'altres referències en altres capítols.

Però, i amb encert, l'autor no es limita amb aquesta presència i mostra un Sant Climent que va molt més enllà de la vida militar, tal com es pot veure amb profunditat a la majoria dels capítols, ja que s'ha centrat molt en la vida social i cultural del segle xx, tal com és costum en aquesta col·lecció, encara que en aquest títol s'accentua. Pocs són els capítols que es dediquen a la història i encara se centren sobretot en l'edat mitjana, amb un excel·lent capítol sobre la muralla, i s'obvia l'edat moderna i els principis de la contemporània. En aquest punt, potser es troba a faltar una mica de recerca documental als registres de la Notaria de Sant Climent i Espolla guardats a l'Arxiu Històric de Girona, que podrien aportar llum a aquest període, ja que almenys s'hi conserven les actes de la cúria, la constitució de la universitat, dret atorgat pel comte d'Empúries a finals del segle xv. També es troben a faltar referències al medi natural, encara que Sant Climent no formi part del Paratge Natural d'Interès Nacional de l'Albera, sí que forma part d'aquest espai natural i

amb mostres tan notables com els diversos estanys que es poden trobar repartits per tot el terme.

Tot i aquestes possibles mancances, que potser l'autor no considera tals, ja que ha dirigit el Quadern cap a l'aproximació de la vida històrica, social i cultural del segle xx i principis del xxi i es pot dir sense embuts que és la gran joia d'aquest Quadern. Minuciós, respectuós i proper són elements que faran el llibre molt apreciat pels santclimentencs i els que no ho són. Gumbau fa directament protagonistes als protagonistes-lectors d'allò que escriu, amb un llenguatge molt proper, que usa modismes propis del poble, com *Virtolí*, o també expressions entre cometes recollides als vilatans per il·lustrar les explicacions ("aquell era roig" o "la gent no va reaccionar perquè, quan ens en vam adonar, ja era a terra"). L'autor, en aquests capítols, mostra el contacte amb la gent i la vida del poble que ha tingut gràcies al fet que ha estat director de les representacions de la ja coneguda i consolidada Passió que cada Setmana Santa es representa a Sant Climent, en el que és un treball col·laboratiu de tot el poble. Potser hagués estat convenient dedicar-li més espai, ja que és l'element que més ha cohesionat el poble i li ha donat una nova projecció més enllà del *campament*, i més quan els Quaderns permeten uns capítols especials amb el doble d'espai que els capítols normals. En el llibre només se'n fa servir un, quan hi hauria elements que bé mereixerien ser atesos amb més deteniment, la Passió ja esmentada, però també la Base Militar. L'omnipresència de la vinya podria haver estat un d'aquestes temes,

per bé que es tracta de manera aprofundida i es nota que l'autor hi ha tingut un interès i una cura especials.

Els tres darrers capítols (“Les entitats”, “Noms propis” i “Negocis amb història”) són una mostra de l'actualitat i el dinamisme del poble, una anàlisi del batec social i del reconeixement que els vilatans i l'autor fan a persones i institucions que han marcat els darrers anys, el Sant Climent que es coneix en l'actualitat. De nou la proximitat entre el lector i els fets que s'hi descriuen són la millor carta de presentació del Quadern. També cal destacar el capítol que es dedica a “La font Pudosa”, un element que ha de ser clau en el futur del poble, membre del Consorci de Viles Termals de Catalunya i que mostra tant els orígens naturals d'aquesta deu d'aigua sulfurosa, com la història i les vicissituds que ha sofert. Gumbau ha sabut connectar perfectament amb els interessos de la gent de Sant Climent i ha posat per escrit part de les seves vides i el millor de tot, encara que no sigués del poble, en molts casos es veurà reflectit el model de vida propi dels pobles alternatius del segle xx.

Així doncs, aquests capítols ara esmentats, juntament amb altres que ja s'han referenciat i alguns que potser no ho han estat com els correspondria, són una justificació plena per llegir, aprendre i sobretot gaudir amb el Quadern de Sant Climent Sescebes i, evidentment, celebrar que segueixi els passos dels pobles del voltant i que ja compti amb el Quadern propi, tal com tots els pobles es mereixen.

Enric Bassegoda i Pineda

LA MÒLTA DE CEREALS I EL BATANATGE DE TEIXITS AL COMTAT D'EMPÚRIES I AL VESCOMTAT DE ROCABERTÍ, FINALS DEL SEGLE XIII I PRIMERA MEITAT DEL XIV

Josep Maria Gironella i Granés

Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, Programa de doctorat: Societat i Cultura (bienni 2006-2008). Directora: Marta Sancho i Planas. Tutora: Teresa Vinyoles i Vidal. 2013. 2 vols, 1.050 p.

La historiografia medieval té en els molins un dels seus objectes d'estudi i de controvèrsia, sobretot d'ençà del suggeridor treball de Marc Bloch de 1935. Després de la crisi energètica de 1973 s'ha tornat a revitalitzar, en la mesura que suposava l'ús de la principal “màquina” del seu temps, la qual comportava unes tècniques hidràuliques (obtenció, canalització i construcció de rescloses i basses), però també unes relacions socials entorn a la propietat i l'ús de l'aigua, i el funcionament dels molins.

La temàtica dels molins i la molinaria no havia estat estudiada a l'Empordà fins que Josep M. Gironella s'hi ha posat. Aquest és el segon treball que hi dedica, molt més ambiciós i extens que el primer (*Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle xiv. La mòlta de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010, que també fou ressenyat als *Annals*), molt més global, com correspon al que sorgeix d'una tesi doctoral.

El treball es basa en un buidatge exhaustiu de la documentació, sobretot la que prové de tres fons: els protocols notariais de Castelló (des de 1260), Peralada (des de 1282) i la documentació procedent de l'Arxiu comtal d'Empúries. Partir dels primers protocols conservats explica el període inicial en què ha centrat la seva recerca, el final ha quedat concretat en el tall que representa el 1348, tot i que si cal s'allarga en el temps. Aquest buidatge li ha proporcionat 2171 documents amb referències a molins i molinaria, els quals són regestrats en l'apèndix que configura el segon volum i presentats en forma de quadres temàtics. Aquest recull proporciona informació de 152 molins, amb una cronologia que va de 1231 fins a 1387, i amb tot un seguit de mapes que precisen la localització i les seves característiques. L'accés a aquests molins i a la documentació derivada és facilitada al lector per un índex onomàstic i toponímic que clou el segon volum.

La contribució a l'estudi dels molins i la molinaria es fa a partir de tres eixos bàsics: els drets de propietat i la fiscalitat sobre els molins, o el que és el mateix: l'exercici del domini jurisdiccional sobre l'aigua, el domini directe i el domini útil sobre els molins, les característiques tècniques de les instal·lacions i, finalment, la contractació dels molins.

La font dificulta poder estudiar la jurisdicció sobre les aigües. Les dades són massa escasses. La jurisdicció a la darreria del XIII i en el XIV, com tot, ha estat objecte de donacions, compravendes i d'infeudacions. Les grans cases d'Empúries i Peralada, com es podria esperar de la tesi que vincula feudalitat i molins, no

són les beneficiàries dels drets de les aigües. En canvi, pel que fa al domini directe, hi trobem una presència total: els comtes d'Empúries són senyors directes de 16 molins, els vescomtes de Rocabertí de 8, altres senyors en tenen 26, i les institucions religioses, especialment monestirs, en tenen 35, mentre institucions de caritat en tenen 7 (la Caritat Major de Peralada és la principal). És el monestir de Sant Pere de Rodes qui té el domini directe sobre més molins, a la muntanya de Rodes i al cap de Creus, però també a la plana (el Far, Vila-sacra, Fortià i Vilanova de la Muga). I, pel que fa al domini útil, els comtes d'Empúries el tenen sobre 10 molins, a Castelló, Empúries, Bellcaire i Verges que li proporcionaven unes rendes quantioses, més encara quan els molins de Castelló des de 1381 els era d'aplicació el dret de destret. Josep M. Gironella, però, no acaba de documentar per al període estudiat l'existència del destret, fet que qüestiona la tesi de Ramon Martí d'identificar molins amb senyoria i molins de destret amb arbitrarietat i feudalitat. I si havia existit el dret en períodes anteriors, no s'acaba d'entendre que, si era tan beneficiós, es deixés perdre.

Sobre l'activitat molinera pesen un seguit d'exaccions, d'entrada el dret de moltura se situa entre 1/13 i 1/18, en el que és general a Catalunya; a banda documenta, 1/60 pel dret de besolfa (pel tragí o per les restes de la molinada). Aquí no acaben les exaccions, ja que hi hem d'afegir el dret del pes de la farina, que es repartia a mitges entre el comte d'Empúries i la universitat de Castelló, que acostumava a ser d'un diner per sac i, encara, el dret per coure el pa en els forns comtals en el cas de Castelló.

La infraestructura hidràulica que precisen els molins requereix disposar d'aigua suficient, fet que en uns rius i rierols com els empordanesos suposa una dificultat afegida. Tots els cabals d'aigua són aprofitats, com es demostra en els mapes de localització. Les rescloses, sovint construïdes amb troncs, són la primera construcció a partir de les quals segueixen les canalitzacions en forma de recs i sèquies, construccions prèvies al molí. Una aportació important d'aquest treball és la constatació que la majoria dels molins empordanesos eren petites construccions, on no hi feia residència habitual el moliner, i que molts pocs disposaven de més d'un aparell. Pel que fa a les moles, com havia fet en el treball anterior, documenta la procedència de Peratallada i Canapost, els grans centres productors d'aquest període. Pel que fa als tipus, a la plana de Castelló i Peralada hi predomina el de roda vertical, en canvi, a les zones amb menys cabal d'aigua, predomina el de roda horitzontal. Els molins no sols es dedicaven a la transformació del blat, també n'hi havia que es dedicaven al batanatge, sobretot entorn Peralada i Castelló, centres de paraïres, amb Sant Llorenç de la Muga.

El gran molí feudal, abans de la construcció dels molins de Castelló (1331-1336), no apareix a l'Empordà del XIII-XIV ("edificacions més aviat modestes; res a veure amb uns edificis on hi residiren els moliners amb les seves famílies, a voltes fortificats, que han suposat alguns historiadors" (p. 365), amb la qual cosa demostra que tesis que s'han anat transmetent, sense base documental, no són altra cosa que hipòtesis amb poc

fonament (Martí), fet que aquesta investigació posarà de manifest amb altres visions, algunes més precises del territori empordanès (Pinto, Farías) que no han fet un ús exhaustiu de la documentació. És clar que no tots els molins que estaven en funcionament entre 1280 i 1348 han deixat rastres en els protocols notariaus, hi ha buits en el mapa que, segurament, a partir de la toponímia, de possibles restes arqueològiques o d'indicis documentals d'èpoques posteriors, es podrien documentar. L'autor mateix, a les conclusions, aventura la possibilitat que n'existissin de 200 a 300 (p. 364). Segurament. El que sí que queda clar amb aquest treball és que aquests són molins i infraestructures molineres existents, i la imatge que proporciona és la més aproximada possible a la realitat documentada. El rigor està assegurat.

La gestió de les instal·lacions és la que ha deixat major presència documental, especialment la dels molins de la plana. Destaca diferents sistemes contractuals, alguns dels quals poden coexistir. D'entrada, les concessions de molinaria es feien en forma d'establiment i amb una fiança, els quals poden ser perpetus, vitalicis o a temps determinat. Sovint, el cens anual és una sisena part, com era habitual en els contractes catalans. Aquesta cessió de la molinaria canviaria cap a l'arrendament a curt termini a partir del segle XIV. A banda de la cessió dels drets d'explotació, també identifica altres contractacions, la de la besolfa, la del mestratge, que tenen a veure amb els gran molins. Pel que fa als moliners, deixa una imatge de

quin era l'itinerari desitjat: “sembla que una fita important consistia en ser establert en una molinaria i, alhora, esdevenir gestor d'algun dels molins més importants del comtat, la gran majoria dels quals es trobaven localitzats a l'entorn de les viles de Castelló i Peralada” (p. 347). L'objectiu eren els molins de la plana. L'autor identifica en un radi de vuit quilòmetres entorn Castelló i Peralada, a final del segle XIII, quaranta molins (p. 364), en el que és una mostra de la concentració de l'activitat econòmica d'aquestes dues poblacions al 1300.

Estem davant un treball de tesi doctoral, ben fet, ben estructurat i que aporta dades, moltes dades, sobre una temàtica que el medievalisme ve tractant des de fa molts anys. Ara és consultable en xarxa, però seria molt millor que, amb poques modificacions, es convertís ben aviat en llibre.

Pere Gifre Ribas

LA BASÍLICA DE LA LLUM DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES

Joaquim Tremoleda, Jordi Pla (textos), Manel Puig (fotografies)
Castelló d'Empúries, Fons Mn. Narcís Costabella, 2013, 175 p.

El llibre *La Basílica de la Llum de Castelló d'Empúries* es va presentar a la capella dels Dolors de la basílica de Santa Maria durant la festivitat de la Candelera, copatrona de la vila. El títol està inspirat, tal com apunten els seus autors, en la Verge de la Candelera: “la càlida llum de les candeles blanques ens il·lumina cada

dos de febrer”, escriuen a la contraportada de l'obra.

L'acte de presentació coincidí també amb el primer aniversari de la mort del rector de la parròquia Mn. Narcís Costabella que, abans de morir, va encomanar la publicació de l'obra. Un encàrrec pòstum que la converteix en un homenatge a la seva figura i a la seva tasca pastoral, social i cultural dins la comunitat castellanina. El prologuista del llibre, l'alcalde de Castelló, Xavier M. Sanllehí, recorda també el viatge que l'any 2006 van fer conjuntament a Roma per a recollir, de la mà del Sant Pare, el títol de Basílica. Així mateix, el bisbe de Girona, en el seu text de presentació, destaca la tasca pastoral duta a terme per Mn. Narcís.

Joaquim Tremoleda, conservador-arqueòleg del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i Jordi Pla, catedràtic de llengua i literatura catalanes són els autors dels textos. I ens expliquen amb un estil amè i entenedor la història de la vila i del temple amb tot el seu llegat patrimonial i espiritual. El text s'ha acompanyat d'un munt d'imatges actuals còpiades pel fotògraf castellaní, Manel Puig. Les dues-centes sis fotografies, que podem veure en el llibre, ens permeten descobrir, amb tota mena de detall, l'estructura i la monumentalitat del temple des de diverses perspectives, moltes d'elles desconegudes pels lectors. També hi són presents imatges de la vida pastoral i de les activitats culturals desenvolupades a la basílica al llarg d'aquests darrers anys i una desena de fotografies inèdites de principi del segle XX, procedents de la col·lecció particular del mateix fotògraf.

L'obra s'estructura en quatre parts. Les tres primeres han estat treballades per Quim Tremoleda i ens endinsen en la descripció del territori i del paisatge natural de l'entorn de Castelló, la seva topografia i la història de la vila i del comtat d'Empúries; la segona descriu el conjunt i l'evolució arquitectònica del temple, des de les restes romàniques al temple gòtic, amb tots els seus elements escultòrics i el tercer apartat incideix breument en l'orfebreria litúrgica i l'obra pictòrica de la basílica que es conserva al Museu d'Art de Girona. L'última part, elaborada per Jordi Pla, relata l'activitat pastoral de la parròquia i el compromís dels fidels amb la fe cristiana. El llibre s'acaba amb un breu recull de documents històrics i una bibliografia. Cal destacar la denúncia que fan els autors a l'estat de conservació i als greus problemes patològics que pateix l'estructura de l'edifici, tot reclamant-ne una immediata intervenció per tal de frenar el deteriorament.

El llibre compta amb una acurada i immillorable edició, amb cobertes rígides, imatges en color i textos traduïts a quatre idiomes, igual que els peus de foto. És una magnífica obra en què la composició visual no desvirtua els continguts històrics i per tant una guia destinada a qualsevol lector interessat en la història i en el patrimoni artístic que es preserva en el temple. Una obra necessària per a conèixer i descobrir la *catedral de l'Empordà*, ara oficialment intitolada Basílica de Santa Maria.

Marisa Roig Simon

ELS DOMINIS DE SANT PERE DE RODES AL CAP DE CREUS. SEGONS UN CAPBREU DE LA CELLERERIA (1420-1429)

Arnald Plujà Canals, Sònia Masmartí Recasens

Girona, Ajuntament del Port de la Selva, Fundació Albert Tomàs, Museu d'Història de Catalunya, 2013, 460 p.

El monestir de Sant Pere de Rodes ha estat objecte de treballs històrics, sobretot d'història de l'art i, darrerament, d'arqueologia. No ha tingut tanta sort l'estudi del domini temporal de la comunitat monàstica. Sant Pere de Rodes, com altres monestirs benedictins, va ser el que va ser per la seva capacitat de generar rendes a partir de les donacions de béns, bàsicament immobles, i això des de la seva fundació. Que el domini de Sant Pere de Rodes no disposi, encara, de publicacions suficients s'explica per la dispersió dels seus fons documentals. A l'ACA, secció monacals – Hisenda, de Sant Pere de Rodes hi ha 204 pergamins i 77 lligalls/volums; a l'arxiu ducal de Medinaceli hi ha documentació resultat de la relació comtes-monestir, en altres hi ha més documentació (protocols notariais, sobretot) i alguns arxius contenen documentació parcial.... La dispersió documental ha fet que no s'hagi emprès una recerca sistemàtica en aquests fons existents. A hores d'ara aquest domini o, el que és el mateix, l'inventari de les possessions del monestir, està per fer.

Disposem d'alguns treballs emblemàtics de les possibilitats que ofereixen els capbreus per estudiar la relació entre el monestir, en qualitat de senyor directe

o/i senyor jurisdiccional, i els seus vassalls, els senyors útils i propietaris de terres i de masos. Sempre, però, reduïts a una localitat o a un document. M.T. Ferrer (1970), M.J. Arnall (1981-1983, 1984, 1986) o R. Pérez (1996). La publicació d'aquest llibre, a partir de l'estudi del capbreu de 1420 i 1426-1429, del domini monàstic al cap de Creus, ve a afegir-se a aquests estudis i contribueix a aportar noves dades a la primera meitat del segle xv. Aquestes han de permetre, sens dubte, en estret diàleg amb els resultats de les excavacions arqueològiques, apuntar les línies mestres del monestir i, també, assenyalar etapes del paisatge de la muntanya i dels seus homes.

El capbreu objecte de l'estudi ha de ser convenientment contextualitzat en el marc de les diferències entre senyors i pagesos, especialment de remença. I és que el capbreu es va confeccionar setanta anys després de la Pesta Negra (1348), la qual, segons diferents autors, hauria provocat una mortaldat del 20 al 25% de la població catalana. L'etapa immediatament posterior a la crisi demogràfica comportaria una nova situació al camp català, marcada per la reacció senyorial per mantenir la renda i la problemàtica dels masos rònecs. Entorn de 1380, faria aparició la primera generació revolucionària pagesa, que reivindicaria la supressió dels mals usos. I que tindria en la monarquia catalanoaragonesa un aliat, sobretot amb la disposició de la lloctinent reina Maria, segons la qual es permetria els primers sindicats pagesos i buscaria una solució pactada, per la qual els pagesos s'alliberarien de la servitud i indemnitzarien els senyors. La reacció senyorial a les Corts de 1413,

amb la promulgació de la constitució "Com a molts", per la qual els qui amenessin als tinents de terres rònegues amb creus i amenaces de mort serien foragitats de pau i treva, marca clarament la fi d'aquesta conjuntura. Fet, per altra banda, que agreujaria les tensions entre senyors i vassalls. És en aquest marc que s'ha de situar la confecció d'aquest capbreu que es fa en dues etapes: 1420 i 1426-1429, i que compta amb un total de 124 confessions, a partir d'una còpia del segon quart del segle xvi. Entremig, el malestar pagès, que culmina amb el setge a l'abadia el 1424.

Després dels estudis de Lluís To, sabem que tot capbreu ho és d'un domini concret, d'una senyoria concreta, i que no necessàriament hi havia un únic senyor directe per a una mateixa geografia. Les confessions pageses es fan al cellerer, l'abat o l'obrer de Sant Pere de Rodes, no sabem si altres institucions del monestir també hi posseïen rendes, ni si hi havia altres senyors directes. El que sí sabem és que les confessions dels homes propis, solius i afocats, abundants en el capbreu, estan obligats, pel *ius baroniae*, a declarar tots els béns, els tinguin pel cellerer o per qualsevol altre senyor directe. Ens queda el dubte de saber si els que no declaren la seva condició d'homes propis no disposen de terres en el mateix lloc, o en altres, per altres senyors.

L'estudi del capbreu és el resultat del tàndem Sònia Masmartí-Arnald Plujà. La primera aporta l'ofici en la transcripció del document, que és presentat en català en forma de llarg regest (traducció) al final del llibre, p. 165-460, i l'acotació històrica. El segon, profund

coneixedor del cap de Creus, aporta el saber enciclopèdic del qui coneix la zona pam a pam i que vol transmetre el seu coneixement a les futures generacions.

Tot capbreu és una imatge d'un moment concret, en aquest cas, d'aquesta fotografia, se'n desprèn l'existència de 181 masos, alguns formant part d'un hàbitat concentrat, a Santa Creu de Rodes o a la Vall, els altres dispersos per una geografia que va de Santa Creu, Palomeres, la Vall, la Selva, Sant Romà, Armenrodes, Rubiés, Sitges i la muntanya de Sant Pere o de Sant Baldiri. I amb confessions de terres situades encara en altres nuclis Perafita, Penida, Canyelles, el veïnat de Boïga, Sacarés i Caraps. Els quals confessen les possessions tingudes pel monestir, i les prestacions degudes, que són les freqüents a l'època: censos, tasques, i reconeixements de mals usos. Una altra dada que aporta el capbreu és la presència, a tocar mar, d'una cinquantena de botigues de pescador, en el que és una mostra de la complementarietat de la subsistència. Però també, dotze molins, quatre forns de calç, dues fargues, pedreres de marbre, ... Tot plegat convenientment identificat, per accidents geogràfics, i punts d'interès per a la vida: rieres, torrents, fonts. En total, presentats en forma de llistat s'ofereix una toponímia amb 2.285 noms, i una antroponímia amb 434 noms.

Estem, sense cap mena de dubte, davant d'un llibre de gran importància per conèixer la història de Sant Pere de Rodes en el segle xv, la seva presència sobre el poblament de la muntanya, i a més, permetrà entrar en diàleg amb els arqueòlegs per determinar la construc-

ció del palau de l'abat (s'hauria construït després de la reactivació dels capbreus que haurien generat noves rendes?) o l'abandonament del poblat de Santa Creu. Una peça, en definitiva, per començar a construir el puzzle de dominis i rendes. Per altra banda, facilitarà la comparació amb altres territoris del bisbat de Girona, les Gavarres, la Vall d'Aro o el Montgrí, i permetrà determinar les caracteritzacions del paisatge i dels homes en aquest període definitiu del segle xv abans que el conflicte pagès agafés una altra volada.

Pere Gifre Ribas

LA MEMÒRIA SOTA EL MAR. EL NAUFRAGI DE L'ANNUNZIATA I LA GRAN PELIKANA EN AIGÜES DEL CAP DE CREUS (DIUMENGE, 22 DE MARÇ DE 1654)

Pep Vila Medinyà

Girona, Instituts d'Estudis Gironins - Associació d'Estudis Rossellonesos, 2012, 69 p.

La presa de Barcelona, a l'octubre de 1652, per les tropes del fill bord de Felip IV, Joan d'Àustria, semblava que finalment havia de finir el terrible conflicte iniciat al juny de 1640 per un grup de segadors, que havia suposat la ruïna econòmica, social i política del país. Malauradament, res més lluny de la realitat, atès que els francesos van aconseguir mantenir-se amb relativa facilitat al nord del país, l'actual Catalunya Nord i bona part de les terres frontereres de l'Empordà i la Cerdanya. De fet, durant aquests anys, com ha fet notar Xavier

Hernández en la seva *Història militar de Catalunya*, allò que es produí fou una certa catalanització del conflicte, on tant Espanya com França mobilitzaren tropes de miquelets al seu servei per mantenir un conflicte de baixa intensitat, a l'espera de controlar el major espai territorial possible amb un mínim de despeses; i així arribar a la taula de negociacions amb els màxims guanys possibles. És a dir, Catalunya havia esdevingut una simple pilota en el gran joc per la primacia europea que jugaven les monarquies francesa i espanyola, de forma que, sense cap control sobre el conflicte, era únicament un sagnant terreny de joc saquejat per les forces dels contendents i arruïnat per les imposicions pecuniàries i destruccions materials. Enmig d'aquest context tan poc falaguer es produí un fet anecdòtic, però de gran interès per entendre la realitat del dia a dia del moment, l'enfonsament, el dia 22 de març de 1654, a causa d'un fort temporal de mestral en les aigües del cap de Creus de dos vaixells. Un era el *Gran Pelikana*, vaixell d'Hamburg, que provenia de Cadis i portava plata, en massa i moneda, equivalent a 150.000,00 rals de vuit, a més d'altres mercaderies no declarades. L'altre era l'*Annunziata*, mercant genovès que venia de Lisboa i anava carregat de tabac del Brasil, pebre, canyella, pedres precioses i altres mercaderies de gran valor. Tots dos tenien com a destinació les costes d'Itàlia, més concretament Gènova. De fet, una part de la plata, com deia Quevedo, havia de ser enterrada en les mans dels banquers d'aquella ciutat, per pagar-los així l'ajut econòmic ofert a les empreses militars dels Àustries.

L'enorme riquesa que duïen ambdós navilis, juntament amb el fet que l'enfonsament s'havia produït prop de la costa, la qual cosa feia possible intentar recuperar, si més no, una part del carregament, dugué a les autoritats a intentar-ho. Així, doncs, el virrei Joan d'Àustria envià comissionat a Antoni Pastor i de Costa, funcionari reial d'alt nivell i provada fidelitat, perquè recuperés per a la Reial Hisenda els béns dispersats per aquella zona. Òbviament, la tasca no fou gens senzilla i el comissionat hagué de lluitar tant contra els elements, com amb els habitants de la zona, els militars de la guarnició de Cadaqués, les forces franceses que ocupaven les poblacions veïnes, alguns corsaris mallorquins i, fins i tot, amb els monjos de Sant Pere de Rodes; atès que tots plegats volien la seva part del botí. La situació arribà a ser prou tibant com perquè la vida del comissionat arribés a estar en perill diverses vegades. A més, per si amb això no n'hi hagués prou, un cop retornat a Barcelona, en lloc de premiar-lo, se li incoà un procés per deixadesa en les seves funcions, que es perllongà durant anys i arruïnà la seva carrera. La principal raó que motivà aquest procés —que també afectà al capellà de Cadaqués mossèn Antoni Bohera— fou que a la vila no hi havia cap notari, i s'havia fracassat en l'intent d'aconseguir que n'hi anés algun, raó per la qual no es pogueren fiscalitzar correctament els materials recuperats del naufragi.

El conegut historiador gironí, Josep Maria Vila, ens relata tot això i més en aquest breu, però interessant treball.

Certament, només per la descripció dels mitjans emprats per recuperar el carregament dels vaixells, amb l'ús d'una campana d'immersió construïda per a l'ocasió i duta expressament de Barcelona, que s'enfonsava amb els busos per permetre'ls treballar amb una certa seguretat –certa, perquè alguns d'ells moriren durant les tasques de recerca– i optimitzar la seva feina, ja mereixerien un capítol destacat dins de la història marítima. Tanmateix, aquest no és l'únic element d'interès. Possiblement, allò més atractiu i colpidor del treball és la descripció que Vila fa d'un país sacsejat per la guerra, amb unes fronteres poroses, on Cadaqués era d'obediència espanyola mentre Roses, situada més al sud, es trobava en poder de la monarquia francesa; i unes institucions públiques febles i únicament interessades en recaptar tant com els fos possible per tractar de mantenir una estructura política i social extremadament afeblida. Mentre, paral·lelament, la gent del país simplement tractava de fer la viu-viu i sobreviure a les darreres atzagaiades del conflicte. Sens dubte, és en aquest punt on la descripció de Vila esdevé magnífica i colpidora. En certa manera, no ens podem estar de dir que aquest treball és la prova del cotó, atès que permet baixar al nivell més baix de la història i constatar com s'havia enquistat el conflicte militar conegut per Guerra dels Segadors en les seves darreres fases i quins efectes tenia per a la població d'un petit llogarret de l'Empordà, com era el Cadaqués de l'època.

Lluís Buscató i Somoza

EL CARRER DE SANT FRANCESC DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES I EL SEU ENTORN

Salvador Famoso

Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 2013, 181 p.

Cinc anys més tard de la publicació del seu primer llibre, *El pont vell de Castelló d'Empúries*, en Salvador Famoso presentava l'agost passat el seu darrer treball (2013): *El Carrer de Sant Francesc de Castelló d'Empúries i el seu entorn*, editat també com l'anterior per l'ajuntament de la vila comtal. Un estudi, aquest últim, centrat en un dels carrers d'aquesta població empordanesa –més concretament, en els diversos edificis i construccions que hi han estat situats en els darrers segles– i en el qual s'evidencien tres qüestions que castellanins, aficionats a la història local i historiadors hauríem de tenir ben presents.

En primer lloc, l'autor evidencia que a dia d'avui sabem molt poca cosa de la història d'aquest municipi. Sí, tot i els treballs publicats –especialment els realitzats pels també castellanins Albert Compte i Miquel Pujol–, queden moltes coses per descobrir i feina per fer; i algunes de les dades de què disposem són encara equivocades. Per exemple, quantes vegades s'ha repetit o suggerit que les columnes del Rentador provinrien del claustre del desaparegut convent de Sant Francesc? Molts castellanins ho hem sentit o llegit alguna vegada, entre altres coses perquè així apareix en un plafó informatiu situat encara pocs dies després de la presentació d'aquest llibre al davant de l'edifici en qüestió. Doncs, ara, Salvador Famoso

ens aporta les proves suficients per abandonar definitivament aquesta hipòtesi.

Un cas semblant ocorre amb el Pont Vell, amb relació al qual l'Ajuntament de Castelló publicava el 2008 un llibre del mateix Famoso en el qual s'insisteix en el fet que la seva primera obra s'hauria dut a terme a la segona meitat del segle XIII. En aquesta ocasió, almenys cinc anys més tard de la publicació, encara es llegia en un dels extrems de la construcció –ara tancada al trànsit motoritzat– que fou bastida per primera vegada al segle XIV. Per descomptat, no s'havia incorporat tampoc cap de les interessantíssimes aportacions sobre el projecte originari del dos-cents i posteriors reconstruccions.

D'altra banda, el darrer llibre de Famoso ens assabenta –malauradament– que d'alguns dels edificis més emblemàtics que hi ha hagut al llarg dels segles a la vila comtal no en queda aparentment ni rastre. En aquest cas, l'exemple és altra vegada el convent de Sant Francesc. Quan no fa gaires anys es va urbanitzar la zona de davant del Rentador, el paratge on estava edificat, ja podíem anar buscant les seves restes, ja que, com ha comprovat l'autor, els que el van adquirir amb la desamortització se'n van vendre fins i tot la pedra dels fonaments (sembla que fins a cinc pams sota terra a mitjan segle XIX).

En altres casos, els fonaments i potser alguna part de les seves construccions sí que hi són, així que hauríem de ser especialment curiosos amb el que respecta al seu estudi i preservació, sobretot en el cas –per ara prou remot– que es pugui dur a terme alguna inter-

venció arqueològica. En aquest sentit, em pregunto pel destí del possible capítell que segons l'autor va aparèixer no fa gaire en unes obres “entre les clarisses i el molí” –suposo, per tant, que en un edifici de titularitat municipal. No costa gaire imaginar, però, que deu haver estat víctima d'aquesta curiosa fal·lera que tenim els humans –semblantment a les garses– per col·leccionar certs objectes, i que, tot i que en ocasions en permet o n'ha permès la conservació, en moltes d'elles també ens priva a tots del seu veritable valor, si més no momentàniament.

Finalment, aquest estudi evidencia les múltiples possibilitats que ens ofereixen els fons documentats castellanins, tan importants com, a dia d'avui, encara massa oblidats. Ha estat la consulta d'alguns dels seus volums –sobretot de diversos exemplars dels segles XVIII i XIX– el que ha permès a Salvador Famoso trobar les informacions més rellevants: dades fins al moment inèdites, i que esdevenen una contribució sòlida al coneixement de la història local castellanina.

Josep M. Gironella

ELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MAS. LA FORMACIÓ HISTÒRICA D'UN GRUP SOCIAL PAGÈS (VEGUERIA DE GIRONA, 1486-1730)

Pere Gifre Ribas

Barcelona, Fundació Noguera, 2012, 760 p.

Ens trobem davant d'una obra monumental. I no tan sols pel volum, sinó

per la qualitat i el rigor històric. Es tracta de la publicació, gairebé íntegra –revisada i millorada– de la tesi doctoral titulada *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1730)*. Una part d'aquesta notable tesi, que fou llegida el 2009 a la Universitat de Girona, fou publicada el desembre de 2011 en el número 14 de la Col·lecció Estudis de la Biblioteca d'història Rural, sota el títol de *Delmes, censos i lluïsmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (vegueria de girona, s. XVI-XVII)*.

L'autor, amb aquesta obra, es consolida com un dels més destacats historiadors de les comarques gironines i de Catalunya. Després d'anys dedicats a la recerca històrica, aquesta obra és la mostra fefaent de la maduresa intel·lectual i la culminació del treball dur de l'historiador. Aquesta feina és la que dignifica l'ofici, la del professional que fa de l'arxiu el centre d'operacions per obtenir una àmplia base empírica amb la qual presentar un treball sòlid, que també combina i domina les historiografies sobre aquesta temàtica. Però aquesta tesi no és un punt i final, sinó un punt de partida cap a altres recerques. El llibre de Pere Gifre pren multitud d'aspectes econòmics i analitza nombroses modalitats estratègiques d'un grup social en el seu procés de consolidació i formació històrica, en els segles XVI i XVII. Aquest grup havia estat estudiat per Rosa Congost, a *Els propietaris i els altres*, per la segona meitat de segle XVIII i el segle XIX; i en el segle XX per Enric Saguer (coord.) a *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*. Aquest llibre ens submergeix en la complexitat del passat,

d'aquest “país estrany” en paraules de David Lowenthal. Un país amb un entramat complicat de jurisdiccions, la “constel·lació de poders” d'Antonio Manuel Hespanha, i de senyors territorials diversos que intentaren evitar l'erosió dels seus drets de propietat. Els senyors directes i els senyors útils lliuraren un enfrontament a través de diferents estratègies com la via de fet, la processal i la legislativa.

A Catalunya, en època moderna, la sentència arbitral de Guadalupe posà les bases del que la historiografia va anomenar “feudalisme tardà”, un sistema jurídic i econòmic que consolidà els drets senyorials derivats del domini directe i les diferents institucions feudals de la monarquia composta d'Antic Règim. En aquest context, i dins una línia revisionista de les tesis de Vicens Vives, l'autor ens desgrana el procés de diferenciació social pagesa que evolucionà en diversos grups socials en el món rural de la Catalunya del nord-est. I entre aquestes noves categories socials destacaren els senyors útils i propietaris de mas, ascendents dels hisendats dels segles posteriors. Trenca amb la visió estàtica i uniforme de la societat pagesa i ens presenta una societat més dinàmica i complexa.

El llibre s'estructura en quatre parts i en cadascuna d'elles pren el pols de diversos aspectes relacionats amb ascens social dels senyors útils. La primera part ens aproxima a la condició jurídica d'aquests pagesos i a la seva relació amb les rendes feudals que no afectaven a tothom de manera uniforme. Després de Guadalupe no s'acabà la servitud i aquesta, reconèixer la condició d'“home

propi, soliu i afocat”, no només no continuà existint en els segles XVI i XVII sinó que sota aquest terme acumularen patrimoni; a més d’actuar de garantia dels seus drets de propietat, uns drets que, a través del que s’ha anomenat la “revolució de la ignorància”, es varen enfortir davant el domini directe. Un domini que podia traduir-se en una oportunitat de percebre rendes feudals de diferents formes, com ser-ne l’arrendatari. El feudalisme, segons l’autor, també “s’havia convertit per a ells en un negoci”. La segona part tracta de les diferents estratègies i aliances matrimonials i dels dots (les quantitats) o estalviant-los amb la col·locació de membres de la família en institucions eclesiàstiques. Aquests aspectes eren importants a l’hora de conformar i consolidar els patrimonis agraris i accedir al mercat de la terra. L’autor, inspirat amb la necessitat que exposà Vilar de combinar estudis microanalítics i d’abast general, ens mostra l’estudi de cas del patrimoni Colomer, entre els segles XVII i XVIII. En la tercera part de l’obra, Pere Gifre fixa l’objectiu en l’estudi del mas com a fonament de la potència dels possessors d’aquestes unitats de producció agrària. Explica el que era un mas en època moderna, les produccions agràries, l’exploració de la terra i quina mà d’obra estava a disposició dels senyors útils: masovers, mossos, jornalers, petits establerts i subestablerts. També tracta de les diferents modalitats contractuals i dels ingressos derivats de la ramaderia; per acabar, amb l’estudi de cas dels comptes de Pere Martí, senyor útil del mas Martí de Cassà de Pelràs. En la quarta i última part, s’analitza el nou grup social

en el si de les societats rurals, que amb l’acumulació patrimonial es convertiran en influents i directors de les diferents institucions que existien en les comunitats: la parròquia i la universitat. En aquests espais es manifestaven i representaven els signes de diferenciació social. Des d’aquestes institucions defensaran els seus interessos, s’afirmaran davant la senyoria jurisdiccional i ampliaran la distància social amb la resta de la població en un procés no exempt de conflictes. Unes confrontacions que tindran els usos comunals com a epicentre de l’enfrontament, en defensa o privatitzant-los (la punta de llança de l’individualisme agrari).

En resum, l’autor exposa de manera magistral l’enfrontament entre el domini directe i el domini útil (com les prestacions proporcionals de la collita), però també entre els diferents posseïdors de dominis útils. Existeix una correlació de forces entre la col·lectivitat, parròquia o universitat, una lluita que dona pas a l’emergència de l’individualisme agrari i a la reproducció de jerarquies en el món rural gironí dels segles XVI i XVII. La convivència entre els diferents actors socials es pactaren a través de concòrdies. Altres focus d’enfrontament es localitzaven en el pagament del lluïsmen de tota transacció del domini útil i s’aplicarà la fórmula del “salvat el domini directe per a qui demostrí la senyoria” com a via de fet i estratègia defensiva del domini útil. Aquesta “amnèsia col·lectiva” dels senyors útils ha estat ben estudiada a partir del registre d’hipoteques en el segle XVIII, però encara s’obren interrogants del moment concret en què comença. Els senyors di-

rectes intentaren controlar les transaccions de drets sobre terres, a través de diferents estratègies informatives: tenir accés a les escriptures notariales i disposar d'agents a cada parròquia: batlles de sac, col·lectors i arrendataris de drets. Per a la demostració dels drets, el capbreu va esdevenir la forma habitual, un instrument que també era utilitzat en defensa dels senyors útils. Altres aspectes estudiats són l'expansió de l'olivera i la presència de conreus de diversos llegums amb indicis importants de rompudes i posada en conreu de noves terres. Aquest creixement de producció pot servir per analitzar i mesurar la renda feudal.

Els senyors útils i propietaris de masos són els protagonistes d'aquest estudi, uns individus i famílies que consolidaran les seves posicions a partir de l'acumulació de la propietat i de l'exploatació dels masos, base de la seva riquesa, fins a convertir-se en els referents i els influents en la comunitat rural. Vol·dran distingir-se dels altres a través de títols diversos com els familiars del sant ofici, ciutadans honrats i títols de noblesa. També aconseguiran certes exempcions fiscals que també ajudaren a marcar distància social. Segons l'autor, en la seva conclusió final, "l'exempció esdevé una estratègia d'assegurança i salvaguarda del patrimoni. El patrimoni preval sobre la comunitat. Aquí hi ha la culminació de la diferenciació i separació".

El llibre de Pere Gifre és imprescindible per a tothom qui vulgui conèixer el nervi i la vida d'un moment històric que es converteix en l'escenari de múltiples i, a vegades, contradictòries pulsions

que responien a una gran diversitat d'interessos. Ens trobem, doncs, davant d'una obra colossal que ens mostra la complexitat històrica dels processos de canvi i de mobilitat social. Aquest estudi, que es pot trobar en versió Pdf al web de la Fundació Noguera, és essencial per conèixer les estructures econòmiques i socials de la vegueria de Girona i, per analogia, de la Catalunya Vella en època moderna. Un llibre excepcional i extraordinari, resultat de molts anys de recerca i d'un esforç titànic.

Lluís Serrano

LES BARRAQUES DE PEDRA SECA DE LA GARRIGA D'EMPORDÀ. Biure, Pont de Molins, Llers, Figueres, Avinyonet de Puigventós i Vilanant

Jenar Fèlix Franquesa

Figueres, Brau edicions – Institut d'Estudis Empordanesos, 2012, 358 p.

El llibre fa justícia a la realitat de l'arquitectura de la pedra seca d'aquesta zona de l'Empordà. És un llibre que parteix d'un inventari quasi exhaustiu de les barraques existents. I que servirà per demostrar, amb el mapa efectuat pels serveis tècnics del Consell Comarcal de l'Alt Empordà, la densitat de barraques de la Garriga i la seva importància.

L'objectiu del llibre és inventariar i interpretar la història i la realitat de la pedra seca a la Garriga. Jenar Fèlix parteix de l'observació de les barraques, la situació en dades utm sobre el mapa, i l'aixecament d'una fitxa per a cada baraca. És un treball sistemàtic. Exhaustiu

fins on ho ha pogut ser o fins on el bosc i la bardissa l'han deixat arribar. El bosc del juliol passat, probablement, farà aparèixer alguna altra barraca. No hi fa res. S'afegirà a l'inventari actual. En res, però, no canviarà el discurs d'aquest llibre. Darrere de les barraques hi ha un discurs sobre com els homes de la Garriga han humanitzat aquest espai. Segurament, amb anterioritat al segle XVIII era un espai comunal dels veïns del lloc que els destinaven a pastures dels ramats particulars o comunitaris, i també a l'explotació de la pedra existent. Des del set-cents, aquest secà serà objecte d'un important procés de colonització agrària. Fet que es conjuga amb l'extracció de pedra, pedra blanca d'Avinyonet, pedra dita de Figueres, que serveix per la construcció de bona part de l'arquitectura noble empordanesa. Sigui el castell de Sant Ferran, siguin els campanars i les façanes de les esglésies de la rodalia construïdes des del segle XVIII.

En un segle XVIII, caracteritzat per l'expansió demogràfica, que també es dona en aquestes poblacions de la Garriga, la pressió demogràfica empeny el posar en conreu els terrenys més aspres, més difícils de ser destinats als cereals, però, en canvi, aptes per a l'olivera i la vinya. Rosa Congost ha definit la pressió demogràfica, en una societat eminentment agrària, com de "fam de terra", expressió que també recull Jenar Fèlix. La pressió per aconseguir terra de conreu és canalitzada per una figura jurídica, l'establiment o subestabliment emfiteutic, que és l'eina contractual amb la qual els possessors de la terra (siguin senyors directes, senyors útils o propietaris) cedeixen la terra en emfiteusi, per-

petualment o a llarg termini, per tal que la terra sigui millorada, a canvi d'un cens anual. D'aquesta manera se cedeixen terres ermes i pedregoses a la Garriga a petits pagesos i menestrals. Són aquests, majoritàriament menestrals, els que amb el seu esforç, i la seguretat del manteniment de la possessió, els que despedreguen i planten vinya o olivera. La barraca, amb les diferents varietats constructives, esdevé l'aixopluc i petit magatzem d'aquest menestral, amb grandàries diverses, segons les necessitats.

Sovint, en els llibres dedicats a la pedra seca, un hi troba a faltar proves cronològiques de la seva construcció. Jenar Fèlix proposa una cronologia i ho fa a partir de les inscripcions que figuren en les llindes d'accés a les barraques, juntament amb l'evolució constructiva que proposa. Les més antigues les troba a Biure, des de la segona meitat del segle XVIII, en concret ho ha pogut datar a partir dels establiments del comte de Torralba el 1770, quan estableix cap a 700 vessanes, en parcel·les de grans dimensions, de cinquanta a cents vessanes a pagesos de mas que, al cap de dos anys, les subestableixen en petites parcel·les: a pagesos de Biure, però també a pagesos d'altres poblacions. Fet que coincideix amb l'expansió general dels establiments o subestabliments que es troben en els protocols notariais i en els Registres d'Hipoteques. L'anàlisi històrica coincideix plenament amb l'anàlisi formal. Uns moments, per altra banda, d'augment dels preus del vi i de l'oli. Si aquest és el moment constructiu inicial, el moment final arriba durant la segona meitat del

segle XIX quan, com ha deixat establert Dolors Armengol, els preus del vi cauen a partir de 1857 i fins al 1871, amb una recuperació quan la fil·loxera envaeix terres franceses, i els de l'oli experimenten una forta caiguda des de 1868.

La Garriga és, clarament, un museu de la vida rural d'una part de l'Empordà interior. Allunyat del litoral, a prop de Figueres, el paisatge actual de la Garriga és l'escenari que reflecteix la vida d'una gent que hi ha viscut en els darrers tres-cents anys. Si hi ha un espai a l'Empordà on valdria la pena museïtzar aquest món rural de secà és en aquesta zona de la Garriga, on comencen els aspres, en la transició cap a les garrotxes empordaneses. És una mostra evident, amb un nombre important de testimonis materials (dels quals en aquest llibre es fa referència expressa a les barraques, però també s'han de tenir en compte les parets de tanca, els murs de feixa o de marge i les carrerades), de com els homes d'aquesta part han aprofitat al màxim els recursos que els donava un medi esquerp per subsistir. La Garriga ha estat un model d'harmonització entre la societat i el medi. El que no sabem és si ho seguirà sent. Estem davant de molts perills. Els riscos, com l'incendi del juliol passat, es poden prevenir, o no. Els incendis són habituals i difícils de predir. Els previsibles actes especulatius, que amenacen per quan hagi passat aquesta crisi de la construcció, haurien de ser aturats en benefici d'aquest museu a l'aire lliure de la pedra seca.

Estem davant d'un llibre que aporta molta informació. L'apèndix amb les barraques segons les coordenades geogràfi-

ques, i els mapes que l'acompanyen són el resultat d'una bona feina. Per això sol ja val la pena aquest llibre. Però és que, a més, aquest llibre ha de tenir una funció didàctica i per conscienciar, els que encara no ho estan, de la importància d'aquesta arquitectura rural, de la pedra seca, i, sobretot, de la necessitat de preservar-la per a les futures generacions. Ara encara hi som a temps. Hi ha una dada que fa reflexionar: 256 barraques presenten un estat de conservació acceptable, 221 ja estan ensulsiades (el 46,3%). La meitat ja no es poden recuperar. La Garriga, a través d'aquest llibre, és un veritable monument als jornalers, menestrals, forners, calciners i picapedrers que les van construir, amb traça i ofici. A través d'aquest llibre, Jenar Fèlix actua com el notari que ha deixat inventariat i bellament fotografiat aquest món de la pedra seca de les barraques de la Garriga en aquest començament de segle XXI.

Pere Gifre Ribas

FORTIFICACIONS. INTERVENCIIONS EN EL PATRIMONI DEFENSIU

Actes del XXXIV Curset, Jornades Internacionals sobre la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic

Barcelona i Tortosa, del 15 al 18 de desembre de 2011

Organització Jornades: Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa i la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic (AADIPA), Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC)

Direcció XXXIV Jornades: Anna Albó Riera i Dídac Gordillo Bel

Coordinació científica i tècnica publicació: Dídac Gordillo Bel

Edició: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC), Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa i la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic (AADIPA), 2013, 332 p.

Aquesta publicació recull les actes de les 37 ponències presentades a les XXXIV Jornades Internacionals sobre la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic. També es pot consultar la versió digital a les webs de l'Institut del Patrimoni Cultural de España <https://sede.educacion.gob.es/publiventa/detalle.action?cod=14292C>, i d'AADIPA, <http://www.coac.net/aadipa/bloc/?p=5989>. L'objectiu de les Jornades era fer un repàs als diferents tipus de fortificacions que podem trobar en el nostre país i el seu entorn cultural —el món mediterrani, primer; europeu i occidental, després— des de l'antiguitat fins a la guerra civil de 1936-39 i la postguerra. També es pretenia presentar les intervencions arquitectòniques que s'han dut a terme en algunes d'aquestes fortificacions en els darrers anys. Amb això es volia posar sobre la taula què és una fortificació a les diferents èpoques tractades, com funcionaven, perquè servien i com s'inserien en el seu context sociocultural, en definitiva, entendre aquestes construccions per a poder-hi intervenir arquitectònicament en actuacions de manteniment o restauració. El debat va tractar també aspectes consubstancials al fet edificatori com ara l'ús que es pot donar a aquestes fortificacions i els requeriments exigits per les normatives tècniques ac-

tuals, sempre des del respecte als valors culturals dels monuments que s'han de preservar.

L'ordre de les ponències, que segueix l'ordre del curset, parteix de presentar un exemple inicial on es pot resseguir tota la història de les fortificacions —el cas de Barcelona— i després continuar, segons l'ordre cronològic, amb exemples de fortificacions preibèriques, ibèriques i romanes, pel que fa al període antic; fortificacions medievals, tant andalusines com cristianes; forteses d'època moderna lligades a la corona espanyola; i, per acabar, algun exemple del segle XIX de fortificació d'època carlina i, finalment, defenses del període de la guerra civil i de la postguerra. Junt amb aquestes ponències, amb un caràcter més pràctic sobre diferents intervencions, hi ha ponències d'un caràcter més teòric.

Entrant a detallar quins temes s'han tractat, trobem en primer lloc, i pel que fa al cas de Barcelona, una ponència sobre l'evolució dels sistemes defensius de la ciutat i el seu paper en la configuració urbana i dues ponències sobre el castell de Montjuïc. D'època antiga, hi ha tres ponències sobre els Vilars d'Arbeca, Montgròs i la muralla romana de Tarragona. D'època medieval, vuit ponències que tracten dels casos de Tivissa i Horta, de la torre de Bofilla a Bétera, dels castells de Miravet, Ulldecona i Montsoriu, de l'antic Hospital de l'Hospitalet de l'Infant i de la muralla medieval de Montblanc, així com de castells senyorials i torres de guaita en general. També hi ha una ponència més teòrica sobre la història arquitectònica dels castells. D'època moderna es trac-

ten els exemples de Malta, país convidat, de les fortaleses franceses construïdes per Vauban així com dels casos de Tortosa, Lleida i, a la comarca de l'Alt Empordà, el castell de Sant Ferran de Figueres i el castell de la Trinitat de Roses. Relacionades amb aquest període, hi ha ponències sobre el funcionament i l'estructura d'una fortificació abaluartada, a càrrec de Carlos Díaz Capmany i sobre la figura dels enginyers militars.

Finalment, una ponència sobre el castell carlí de Flix i dues sobre fortificacions de la guerra civil i la postguerra, en aquest darrer cas, l'exemple de l'anomenada Línia P, que s'estén, entre altres llocs, per l'Alt Empordà.

Entre les ponències teòriques de caràcter més general, hi trobem una ponència que tracta del concepte de frontera i de la relació entre fortificacions i paisatge i una altra sobre els recintes urbans emmurallats. També altres de més tècniques com la que tracta de tècniques d'aixecament fotogràfic aplicat a antigues fortificacions, una altra de tècniques d'intervencions en estructures i una d'enllumenat aplicat a estructures defensives. També es tracten els nous usos de les fortificacions i les exigències del codi tècnic de l'edificació així com els materials de construcció i les tècniques constructives en estructures defensives. Finalment, algunes ponències que posen l'èmfasi en la gestió, com la presentació del Pla Nacional d'Arquitectura Defensiva, del Ministeri de Cultura, els plans directors pel patrimoni militar, el cas dels paradors de turisme i la gestió del patrimoni del Ministeri de Defensa.

Anna Albó

JOSEP PUIG PUJADES (1883-1949). CULTURA, PERIODISME I PENSAMENT POLÍTIC EN EL PENSAMENT REPUBLICÀ.

Anna Teixidor Colomer

Tesi doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra – Facultat de Comunicació, 2013.

El 14 de març de 2013 és una fita que Anna Teixidor recordarà en la cronologia de la seva formació universitària. En el campus de la Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra, es va presentar i aprovar d'una forma exitosa la seva tesi doctoral *Josep Puig Pujades (1883-1949). Cultura, periodisme i pensament polític en el pensament republicà*.

Com un recorregut hegel·lià pel riu de la història, Anna Teixidor ens permet visualitzar com aquest continuador del negoci familiar de sastreria entra poderosament en el món de la cultura i de la política a la seva Figueres natal. La simbiosi entre Josep Puig Pujades i la Figueres republicana és tan forta, que refent la biografia de Puig es reescriu el republicanisme catalanista empordanès de la primera meitat del segle vint.

La tesi té cinc blocs fonamentals en aquesta biografia, entesos –seguint Hegel– com a veritables paisatges de la història. Els primer, els anys de formació (1883-1923), el jove renovador de les bases republicanes i catalanistes, un dels forjadors claus d'*Empordà Federal*. El segueix els anys de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) on es perfila un intel·lectual compromès i activista contra la dictadura. Són els anys creatius com a narrador, dramaturg i assagista. El tercer bloc (1931-1936), el mo-

ment de la República, temps en què Puig Pujades entra definitivament en política: regidor, diputat, representant de la Generalitat a les comarques gironines. La duresa dels fets de la guerra (1936-1939) obliguen a una certa fugida de la realitat, distanciant-se en el seu treball consular a Perpinyà i Lió. Finalment, (1939-1949) la desfeta moral i econòmica de l'exili.

En la introducció de la tesi, fa un balanç bibliogràfic, situa el seu marc històric i assenyala les fonts i el mètode de treball. Conclou l'estudi amb la bibliografia i les fonts consultades, així com un exhaustiu i útil annex sobre el biografat.

El tribunal avaluador estava format per Josep Maria Figueres, Antonio Checa Godoy i Josep Maria Casasús, professors de les universitats Autònoma de Barcelona, de Sevilla i de la Pompeu Fabra, respectivament.

La defensa que va fer la doctorand sobre Puig és una bona síntesi del seu treball: hereu de la tradició republicana, el primer catalanista a l'Empordà i un potent intel·lectual.

Finalment Jaume Guillaumet, director de la tesi, va valorar que Anna Teixidor, arriba al doctorat amb bons treballs d'història del periodisme. Un d'inèdit sobre *Sol Ixent*, revista de Cadaqués, la seva participació en el treball col·lectiu *Història de la premsa de Figueres. 1809-1980* i, molt especialment *Amb la República al cap i Catalunya al cor. Empordà Federal 1911-1938*.

Algú va dir que ens trobem davant d'una periodista que té vocació d'historiadora. Potser no és així, es tracta d'una historiadora que reviu la crònica diària amb una gran dosi de cultura.

Queda, inevitablement, el gran final d'aquest enorme i positiu treball: la publicació de la tesi. Un llibre que serà fonamental per a la bibliografia empordanesa, una eina que situarà Josep Puig Pujades en el lloc que es mereix.

Alfons Romero Dalmau

JOSEP PUIG PUJADES. LÍDER DEL REPUBLICANISME EMPORDANÈS

Anna Teixidor Colomer

Barcelona, Fundació Josep Irla, 2013, 190 p.

Hem hagut d'esperar molt de temps fins a disposar d'un estudi exhaustiu d'una de les figures cabdals de la política empordanesa del segle xx. Sobre Josep Puig Pujades podem llegir petits treballs parcials de la seva activitat pública, tant del seu vessant d'home d'acció i de partit com de la seva faceta cultural i intel·lectual. Però aquestes aproximacions fetes des de diferents angles no permetien fer-nos una idea completa i integrada d'un personatge tan polifacètic i amb un recorregut històric tan ampli. Massa sovint aquest escrits, pensats des d'apriorismes ideològics, favorables o no, no es basaven en una metodologia rigorosa ni amb un aprofundit estudi de les més diverses fonts documentals existents.

Anna Teixidor ens ofereix aquest primer tast de la seva tesi doctoral que l'ha duta a peregrinar per diversos arxius públics i privats, cosa que li ha permès realitzar la radiografia completa i detallada de la vida d'aquest polític figuerenc que va morir a l'exili francès per la seva insubornable fidelitat als ideals republi-

cans i de catalanitat. Precisament és la darrera etapa de la seva vida la que aquest estudi ens il·lumina particularment de forma més intensa en disposar de material inèdit, especialment epistolar. Aquestes pàgines ens demostren de forma singular les angúnies de la vida dels exiliats i les seves famílies sumades a les disputes per la gestió desigual dels migrats recursos públics i privats a disposició dels exiliats republicans. Però no només dels estrictes anys d'exili durant la postguerra, sinó també la significativa etapa de cònsol d'Espanya a Perpinyà i a Lió durant el trienni bèl·lic que ens mostren puntualment un exemple del que fou la tasca exterior en la defensa de les institucions de la República. Ens ensenyen un Puig Pujades que, lluny d'una etapa de passivitat, malgrat els límits del seu precari estat de salut, resta actiu al servei de la causa de la democràcia.

També, sens dubte, una de les grans aportacions del treball és l'extraordinari recull, perfectament inventariat i presentat, de tota l'obra escrita de Puig Pujades en les seves diferents col·laboracions a la premsa catalana del primer terç del segle xx, aportacions que s'inicien al maig de 1901 a *La Il·lustració Llevantina* amb un article sobre les Fires de la Santa Creu de Figueres. Unes pàgines que seran d'obligada consulta per a qualsevol estudi i anàlisi posterior de l'entorn cultural i polític de la comarca fins a la guerra civil. Com no podia ser d'altra forma, un gruix important de la seva obra periodística la podem trobar a l'*Empordà Federal* del qual en fou una de les ànimes més importants. Lògicament l'ampliació del paper que jugà Puig Pujades en aquesta publicació figuerenca

l'hem d'anar a trobar en l'anterior obra de l'autora que dedicà de forma monogràfica a aquest òrgan d'expressió del republicans catalanistes: *Amb la República al cap i Catalunya al cor, Empordà Federal (1911-1938)*, (2011).

El llibre, tot i que forma part d'una col·lecció amb pretensions inicialment divulgatives, com comentem, sobrepassa feliçment aquesta intencionalitat. És, doncs, d'agrair l'esforç de la Fundació Josep Irla per la publicació (sense ànim de lucre) d'aquest estudi amb un format àgil i perfectament acompanyat d'un repertori fotogràfic que integra el personatge biografat en el seu àmbit més immediat. Cal lamentar, però, que la distribució no s'estengui a les llibreries, ja que en limita la seva difusió entre el gran públic.

Esperem que ben aviat disposarem de la publicació de la tesi completa d'Anna Teixidor que ens permetrà anar fins al fons d'alguns dels temes que aquí estan embastats per manca d'espai. Amb tot, el primer pas ha quedat fet.

Albert Testart i Guri

LA MIRADA PERSISTENT. HISTÒRIA DE LA PINTURA A FIGUERES – 1892-1960

Mariona Seguranyes Bolaños

Figueres, Ajuntament de Figueres, Col·lecció Juncària, 2013, 238 p., més traduccions del text en castellà, francès i anglès.

La pintura empordanesa, entesa com una trajectòria d'escola, acadèmica, amb un llarg recorregut i caracteritzada

per un gran domini de la tècnica, i que va culminar amb grans figures artístiques, surt d'un llarg període letàrgic. Primer fou el llibre d'Alícia Viñas, publicat el 2010 per l'Institut d'Estudis Empordanesos, *Emocions, sentiments, sensacions. Pintors i escultors de l'Alt Empordà, 1839-1959*, ara és el torn de Mariona Seguranyes, amb el suggerent títol de *La mirada persistent*.

Els punts de contacte entre ambdues obres són evidents, però si la primera aposta més pels noms propis i la plasticitat de les obres, la que ens ocupa és el treball de recerca de més de sis anys fet des de l'òptica de la història de l'art. No en va, és la culminació d'un camí ençetat com un projecte inicial que va resultar guanyador de la Beca de Recerca Ciutat de Figueres de l'any 2005. El resultat ha estat, doncs, una obra documentadíssima, que explica no només l'art empordanès de finals del segle XIX i els dos primers terços del XX, sinó tots els altres elements polítics i socials que el feren possible. La publicació del llibre es va fer coincidir amb la presentació de l'exposició de Santa Creu d'enguany que s'ha pogut visitar a les dues primeres plantes del Museu de l'Empordà.

El llibre està concebut com un recull d'onze articles, que comencen amb la creació de l'Escola Menor de Belles Arts, l'any 1892, amb Antoni Masferrer al capdavant. Aquest ja havia estat professor des del 1841 al Col·legi d'Humanitats on les classes de dibuix eren subvencionades per la Diputació. L'Escola Menor de Belles Arts es va convertir en Escola Municipal de Dibuix, el 1897, quan n'era director Guillem Roca; que més endavant fou transformada en Escola d'Arts i Ofi-

cis l'any 1917. Gràcies a la deixa testamentària que l'empresari tèxtil Joan Clerch i Nicolau havia fet a la ciutat en morir l'any 1912, i les aportacions de l'Ajuntament i la Generalitat de Catalunya, es va poder adquirir finalment un local al carrer Nou l'any 1932, que encara existeix, mentrestant les classes s'havien continuat fent a l'institut. Aquest darrer any fou el de la marxa del pintor i dibuixant Juan Núñez, que en fou professor des de l'any 1905.

L'Escola era l'autèntic motor cultural de Figueres, gaudia de gran acceptació i va comptar amb la direcció d'homes que aplicaren plans d'estudis molt complets i especialitzats, com Joan Subias o Alexandre Deulofeu i la participació de pintors com Ramon Reig. A finals de l'any 1936, l'Escola d'Arts i Oficis es va convertir oficialment en l'Escola del Treball, amb la clara voluntat d'adequar-se al context polític i social del país i oferir la formació adequada als nois i les noies menors de setze anys per a poder exercir un ofici. La nova seu fou l'edifici de les Escoles Cristianes, els actuals Fossos, remodelat segons projecte de Pelaio Matínez, seguint les directrius de Deulofeu.

Sota el mestratge de Ramon Reig, pujarà una nova fornada d'artistes formada per noms com Evarist Vallès, Bartomeu Massot, Joan Sibecas, Miquel Capalleras, Lluís Vayreda o Miquel Duran, sovint units sota la personalitat intel·lectual de l'escriptor Carles Fages de Climent i el seu entorn. Aquesta trajectòria culmina amb la creació del Museu de l'Empordà l'any 1946 i l'exposició de la Primera Manifestació Pictòrica d'Art Contemporani l'any 1960, fita amb la qual es clou l'obra.

En tot aquest periple apareixen noms d'importància cabdal en la formació d'aquesta escola figuerenca o empordanesa, com baules imprescindibles per formar la unitat d'una cadena, l'existència de la qual de vegades ha estat qüestionada, però que l'autora afirma amb rotunditat. Des del punt de vista artístic i d'activisme cultural, destaca el paper de Sebastià Escapa, Josep Blanquet, Pere Sutrà i un llarg etcètera, però per damunt de tots destaca el mestratge fonamental de Juan Núñez, que serà clau en l'ascensió i eclosió de figures com Ramon Reig, Marià Baig o Salvador Dalí.

En tota aquesta llarga singladura, s'insisteix sempre en el paper formatiu que havien de tenir aquestes institucions, i com a partir de conèixer les obres d'art es podia incidir en l'aprenentatge dels ofici manuals, enriquiment que revertiria en la ciutat.

En aquest entramat, són fonamentals les figures d'altres personatges que formaven part d'una burgesia que, podríem dir, estava sensibilitzada amb l'art i les seves manifestacions i no només li van donar suport, sinó que actuaren com a catalitzadors necessaris perquè es produís. En aquest sentit hem de citar la figura de Josep Rubaudonadéu que, des de París, tenia l'ull ficat a l'Empordà i, més tard, l'ambient cultural i polític del republicanisme empordanès i els botiguers d'aquella Figueres efervescent que sovint convertien els seus establiments en autèntics aparadors d'art de la comarca. D'entre tots aquests destaca la figura de Josep Puig Pujades que, des dels seves galeries Puig París del carrer Girona, va actuar com un autèntic descobridor i mecenes de talents artís-

tics. Aquesta figura, explorada intensament en la tesi d'Anna Teixidor, presentada recentment, fou fonamental per obrir vies de sortida a pintors com Marià Llawanera, Josep Bonaterra i Salvador Dalí.

Joaquim Tremoleda

TOCANT EL CEL. HISTÒRIA DE L'AERONÀUTICA EMPORDANESA, 1912-1936

David García Algilaga

Viladamat, Gorbs, 2012, 186 p.

David García Algilaga va presentar les primícies del que ha acabat sent aquest llibre als *Annals*, ho va fer en tres lliuraments: el 2008, va presentar l'aviador Collar; el 2009, els inicis de l'aeronàutica empordanesa entre 1912 i 1918, i el 2010, l'Aeronàutic Club Empordanès durant la segona República. Ara, tot això i més, es pot trobar aplegat en aquest primer volum, del qual n'hem d'esperar els episodis posteriors.

El llibre té destinataris molt diversos: els qui practiquen l'aviació, els seguidors de la tecnologia aeronàutica, els qui veuen en el volar un signe de llibertat i, finalment, els qui volen conèixer la història de Figueres. Perquè darrera d'aquest llibre hi ha una part significativa de la història de Figueres del primer terç del segle xx, de quan Figueres "sorgeix" com a ciutat i com la modernitat que implica el volar lliga plenament amb l'esperit de llibertat, com bé van saber veure les autoritats ciutadanes, que relacionaven directament l'aviació i el progrés.

Els signes més evidents d'aquesta eclosió de la ciutat de Figueres els veiem

amb uns quants exemples. El 1912, en els inicis de l'aviació, Figueres ocupa un lloc destacat, la demostració de vol que fa Tixer al Camp dels Enginyers és la segona que es fa a Catalunya. En els anys posteriors, les demostracions aeronàutiques no deixen d'aparèixer en la programació de les fires de Santa Creu. Un altre moment important el trobem en l'Aeronàutic Club Empordanès i el lideratge de Francesc Guillaumet Nespleda durant la segona República, que es relaciona directament amb l'aeròdrom del Manol, i les expectatives econòmiques que podia generar per a l'economia figuerenca i empordanesa (les paraules de Josep Puig Pujades són per tornar-les a llegir: eren moments d'esperança, d'oportunitats). El llibre és, també, una reivindicació de l'aviador Collar qui, pel seu republicanisme, no ha meregut el reconeixement adequat de la seva ciutat, essent com és un dels pioners de l'aviació amb el seu vol transoceànic. No és fins al 1963 que se li dedica un carrer.

Aeronàutica i republicanisme van clarament de la mà en els anys trenta, això és clar en els directius de l'Aeronàutic Club Empordanès. El fet que l'autor proporcioni el llistat de socis, permet lectures sobre l'espai de sociabilitat que representava aquest club, hi apareixen els 232 socis de l'any 1931 i 1932. L'aeronàutica era, com diu l'autor, "una activitat a la vista de tots, però a l'abast d'uns pocs privilegiats". El llistat de socis, però, permet fer-se una idea de qui eren.

Esperem que aquest llibre sigui el primer d'una sèrie, ja que els episodis posteriors mereixen ser explicats, i David García Algilaga és la persona adequada, per coneixement, per formació i per ofici.

Pere Gifre Ribas

EL PORT DE LA SELVA SOTA LES BOMBES. GENT I TERRA

Vicenç Relats i Casas

Santa Eulàlia de Ronçana, 2013, 96 p.

Amb el subtítol de *Memòria dels bombardejos feixistes i altres fets tràgics de la Guerra del 36*, se'ns presenta un monogràfic sobre el Port de la Selva no només de l'estricta període bèl·lic sinó també, molt breument, de la més immediata postguerra.

Una exhaustiva recerca d'arxiu i de recopilació de dades per part del seu autor permet dibuixar un panorama dels esdeveniments més destacats de la vila marinera durant la guerra civil. L'encert del tractament final de les converses amb testimonis dels fets (tot i que alguns d'oïdes) ens ajuda a trobar una dimensió humana més precisa dels detalls i les petites vivències que donen sentit a tot el relat històric anterior. Un bon acompanyament gràfic i fotogràfic, que malauradament no sempre sol ser present en aquest tipus de treballs, equilibra un llibre que demostra que en ciències socials és possible la divulgació i el rigor.

El fet que a partir de 1937 s'iniciés la construcció del moll va convertir el Port de la Selva en objectiu estratègic per a l'aviació franquista, ja que suposava un punt de subministres per a l'exèrcit republicà. Serà, com el títol del llibre indica, al voltant dels bombardejos aeris per destruir-lo (tot i que en iniciar-se la guerra n'hi hagué un per mar) que s'estructura inicialment tot el material aportat. Però a part d'un inventari complet dels morts per les bombes de forma directa o indirecta, als qual s'hi afegeixen

també els soldats caiguts al front o els assassinats a la rereguarda republicana, el treball ens exposa, malgrat les limitacions de les fonts, el procés de construcció dels cinc refugis antiaeris que van permetre protegir la població del Port durant els catorze bombardejos comptabilitzats. Una construcció en la qual el Pòsit dels Pescadors, ànima de la vida associativa del poble, hi va col·laborar econòmicament, a més a més de donar suport a les famílies necessitades a causa del conflicte.

Tanmateix, més enllà dels propòsits inicials del llibre, molt centrat en recuperar i posar en valor social la dolorosa experiència d'enfrontament i mort de la guerra civil, també podem trobar-hi un seguiment temàtic dels esdeveniments registrats a les actes municipals del Port de la Selva. No obstant això, les limitacions d'aquest tipus de documentació només ens permeten tenir una aproximació a les estructures de govern del poble i les actuacions, molt concentrades, lògicament, en la beneficència i l'assistència als refugiats, així com al foment de l'educació i la preservació dels béns artístics, per exemple l'Art de Sant Pere de Roda, tal com se l'anomenà. Una política que contrasta evidentment amb la que la gestora municipal franquista dugué a terme a partir del febrer de 1939, quan les depuracions, les prohibicions i les incautacions eren a l'ordre del dia.

L'ús de la informació de la *Causa General*, que pretenia per a tot el territori espanyol "*instruir los hechos delictivos cometidos durante la dominación roja*", ens ajuda finalment a disposar d'un dibuix (parcial) d'alguns dels fets més conflictius ocorreguts al poble durant la

guerra. És aquí on caldria assenyalar la necessitat, molt estesa en la majoria de llibres divulgatius d'història local del període, d'aprofundir en la informació sobre les problemàtiques socials i polítiques del Port de la Selva que ens aporta la documentació. Limitar el tractament de la guerra civil de 1936-1939 com una unitat d'anàlisi en un espai geogràfic tan reduït, sense contextualitzar-la en les dinàmiques de poder almenys durant la segona república, ens pot portar a focalitzar el missatge històric en aspectes humanitaris i de reivindicació memorialística, totalment legítima, però no tant en les estructures profundes d'una societat amb divisions i lluites internes que ens aportaria molta més informació i sobretot interessants elements de comparació amb municipis veïns.

Albert Testart i Guri

ARTICLES I ALTRES ESCRITS. ELS DARRERS MOTS

Alexandre Deulofeu

Figueres, Amics de l'Albera i el Cap de Creus i Centre Excursionista Empordanès, Gràfiques Canigó, 2012, 767 p.

En la presentació d'aquest llibre el nét-paladí de l'historiador filòsof diu encertadament, seguint una mica la idea de Péguy quan parlava de la *lecture bien faite*: "Hi ha molt poca gent que hagi llegit bé Deulofeu". Jo voldria afegir "i que l'hagi llegit tot" per a poder tenir una visió global i exacta del pensament, de la teoria, de l'actuació i de l'home d'extraordinària dimensió d'humanista que

fou Alexandre Deulofeu que, com ja s'ha dit reiteradament, fou home de moltes facetes i de moltes veus. Però fins avui la lectura total no era possible, ja que mancava aquest llibre definitiu que aplega obra dispersa de distintes èpoques —no necessàriament darrers mots— alguns textos inèdits i gairebé quatre-centes pàgines amb els articles que Deulofeu publicà a *Empordà Federal* des de 1930 a 1937.

La primera part del llibre recull escrits inèdits de temàtica diversa, alguns d'ells inacabats i lamentablement sense data, que no són altra cosa que reflexions sobre qüestions tan distants com l'ensenyament, l'astrologia o el futur dels Estats Units d'Amèrica, resums de conferències o polèmiques epistolars com la mantinguda amb Vicens Vives que fou poc receptiu a les teories històriques de Deulofeu. Un interessant conjunt d'escrits miscel·lanis que posa en evidència la seva gran curiositat intel·lectual que el portava a reflexionar en profunditat sobre tot el que feia referència a l'home o a la societat, sempre amb el missatge subliminal de la seva teoria de la història.

Com ja he dit, el gruix més important del llibre són els 218 articles —potser no són la totalitat dels que escrigué— que Alexandre Deulofeu va publicar a *Empordà federal* al llarg de gairebé set anys, si bé en algun període la periodicitat dels articles és irregular. Aquest conjunt d'escrits són fonamentals per conèixer bé una faceta de Deulofeu que no es troba ni en les memòries d'exili ni en els llibres teòrics sobre la matemàtica de la història o de la seva teoria general de l'art. En aquests articles, s'hi reconeix el

polític, l'home de partit, el polemista abrandat, el republicà convençut, el catalanista de cor. I, de tant en tant, el gran afeccionat a la música, ja que tan sols fuig del tema social i polític per parlar dels concerts que se celebren a la ciutat.

El conjunt d'articles és d'un gran interès, tant per conèixer la complexitat del personatge Deulofeu, com per ser una crònica política i ciutadana —potser esbiaixada— d'uns anys especialment apassionants de la vida del país, amb canvis i convulsions considerables. Si tots els articles tenen el seu interès, per a mi tenen especial significat els que es refereixen als fets més rellevants viscuts a Catalunya en aquells anys : proclamació de la República, l'aprovació de l'Estatut de Catalunya, l'elecció del president Macià, els fets d'octubre i les seves conseqüències polítiques, els dies immediatament posteriors al 18 de juliol del 36 i molts altres que Deulofeu comenta amb indiscutible apassionament i entusiasme, que ja sabem que aquest era un dels trets més destacats del seu caràcter exuberant.

Alguns dels articles, rellegits avui, tenen plena vigència i són d'indiscutible actualitat. Quan reflexiona sobre la difícil relació Catalunya —Espanya o quan parla sobre la problemàtica independència del poder judicial ho fa en uns termes que són perfectament aplicables a situacions que hem viscut l'any 2013. Igualment podem observar, al llarg d'aquests articles, una evolució en l'estil que s'adapta a l'evolució dels esdeveniments d'aquest agitat període. Així podem observar que a partir de juliol del 36, en plena revolució, la seva prosa esdevé més agressiva (o potser era defensiva?), fins i tot pam-

fletària, hem de suposar que per una inexcusable necessitat d'adaptació a les difícils circumstàncies que es visqueren. Significativament aquests articles s'acaben amb el comentari dels fets de maig de 1937, fita que marca la “normalització” de l'estat de guerra. Com sempre la teoria de la matemàtica de la història va traient el nas periòdicament en el seu discurs.

En les interminables polèmiques entre *Empordà Federal* i el setmanari rival *La Veu de l'Empordà*, Deulofeu hi tingué una part molt activa, però jo voldria destacar els dos articles publicats per Deulofeu a *La Veu* el juliol de l'any 1932 i que es reproduïen en el llibre, on es mostra el Deulofeu comprensiu, sincer, pacífic, humanista. L'home de diàleg i afable que molts encara hem conegut. Un Deulofeu diferent a l'abrandat de 1936.

Segueixen una sèrie d'articles apareguts en ocasions diverses i en publicacions variades que tenen gairebé sempre com a tema central la seva teoria de l'art romànic, de l'art en general i la matemàtica de la història. Especial interès té l'article sobre Dalí i l'art publicat a la *Revista de Girona*. Tots aquests articles aplegats ara en aquest volum, malgrat no ser inèdits, tenen l'interès de poder-se llegir tots seguits, posen en evidència la important tasca que va fer Deulofeu per a donar a conèixer la seva original teoria de la història i el ressò que va tenir – potser no el que mereix – però que no és per a menystenir. I una vegada més hi trobem la raonada predicció de Deulofeu sobre l'hegemonia alemanya dins d'Europa o la desintegració de l'imperi soviètic al voltant de l'any

dos mil, escrites en publicacions dels anys seixanta i anteriors.

Un interessant epistolari amb Francesc Pujols, personatge singular que cregué en Deulofeu, un poema inèdit, entrevistes, escrits de les últimes èpoques, completen el volum que possiblement es titula *Els darrers mots* perquè serà el darrer volum en editar-se o perquè amb aquest volum es clou el cicle de publicacions que Alexandre Deulofeu havia previst fer i que, en no arribar als cent vint-i-cinc anys que li tocava viure –com ell deia–, no pogué veure complert.

I no és que sigui inevitable, sinó que és de justícia total dir ben fort que la publicació de l'obra completa de l'obra d'en Deulofeu fins arribar a aquests *Darrers mots* ha estat possible a la tenacitat, a l'entusiasme, a la saludable tossuderia d'en Sebastià Delclós, que tots coneixem com a *Pitruc*, que ha compromès empreses, entitats i institucions, ha buscat recursos d'on no n'hi havia, ha fet equilibris i números d'acrobàcia, si ha calgut, per arribar a completar l'edició de l'obra del seu admirat Alexandre Deulofeu. En aquesta aventura, compromesa i apassionant, li ha acompanyat un bon tros en Juli Gutiérrez Deulofeu que ha tingut cura d'aquesta edició, ha fet les presentacions i la selecció i avui és el més entusiasta divulgador de l'obra i el pensament del seu avi. Cal esmentar la tasca de classificació i ordenació de la documentació inèdita de Deulofeu que en el seu moment va fer Abelardo Gabancho, personatge clau en la difusió de la teoria de la matemàtica de la història i amic des d'aleshores.

La meritòria edició l'emparen entitats com "Amics de l'Albera i el Cap de Creus" i el Centre Excursionista Empordanès, comptant amb el suport dels ajuntaments de l'Armentera, Figueres i Roses, el Col·legi de Farmacèutics de Girona, el Consell Comarcal de l'Alt Empordà, la Diputació de Girona, Espelt viticultors de l'Empordà, Fundació Albert Tomás i l'Institut d'Estudis Empordanesos.

Jo no sé la importància ni la quantia d'aquest suport, però, tot i que la llista sigui llarga, aquestes entitats mereixen figurar en aquesta ressenya perquè han de ser objecte de l'agraïment de tots els que mitjançant l'edició d'aquest volum podrem accedir a aquesta lectura total i ben feta de l'obra d'Alexandre Deulofeu, el nostre més preuat filòsof de la història.

Eduard Puig Vayreda

EMPÒRION, LA DE LES TRES MURALLS

Carles Fages de Climent

Edició i introducció de Joan Ferrerós i Jordi Pla

Figueres, Brau, Col·lecció Les Closes 3, 2012, 93 p.

La col·lecció Les Closes que edita Brau, com diu a la solapa, vol aprofundir en el coneixement –i de vegades al descobriment– dels nostres clàssics, sovint oblidats i poc reivindicats. En el cas que ens ocupa és ben bé això, una obra de teatre que havia romàs inèdita a l'arxiu de Can Fages, la pairal de Castelló d'Empúries, i que, gràcies a la voluntat familiar de facilitar la seva consulta als estudiosos, ha vist la llum.

Es tracta de la quarta obra teatral de Fages. Les altres tres ja eren conegudes: *El bruel* (1928), *El jutge està malalt* (1935) i *La dama d'Aragó* (1955) i aquesta seria la darrera, escrita després de 1956, de la qual Montserrat Vayreda en coneixia l'existència, tot i que no l'havia vist mai, com explica a la biografia de Carles Fages, editada per l'IEE. Per tant, Fages ja havia tocat la temàtica històrica, però aquesta és la primera ambientada a l'Antiguitat.

L'edició està formada pel text de l'obra, precedit per una introducció de vuit pàgines a càrrec de Joan Ferrerós i Jordi Pla, bons coneixedors de l'obra de Carles Fages de Climent i que han editat, per separat i conjuntament, obres de l'autor empordanès. En aquest text introductori ens proporcionen les claus de lectura per interpretar correctament l'ampli ventall de recursos (polisèmia, toponímia, joc d'equívocs, cites clàssiques, al·lusions modernes) que utilitza Fages al llarg de l'obra que qualifiquen de "farsa o comèdia".

En tota l'obra hi ha, com a tema subjacent, la barreja i convivència entre els grecs i els indigets, als quals caldrà afegir la vinguda dels romans, ja que l'acció se situa a inicis del segle II aC amb l'arribada del cònsol Cató, home en el qual hem de veure reflectit el pragmatisme, l'autoritat i l'eficiència romana, que s'enfronta a l'esmentada convivència, com si fos un paradís perdut, però ple d'enginy i murrieria, que revela una actitud vital diferent entre els romans i els grecs i indígenes, que viuen com germans. Quan Cató pretén fer un pacte i demana amb qui, els altres li responen "Amb cada un per separat." "Ens plau jugar a les dues cares del mateix dau."

Indigetes i grecs
amem la convivència,
d'ací i d'allà del mur
agermanats pels segles.

El fet que sobre aquesta barreja ètnica i el pactisme descansa l'origen clàssic de Catalunya, era una de les bases ideològiques del Noucentisme, que reivindicava la petja grecoromana en la formació nacional.

L'estructura de l'obra és en tres actes, subdividits en quadres i escenes, precedits per un ampli excursus del corifeu, que ens explica l'argument, que s'inicia amb aquests dos versos que simbolitzen com les excavacions de la ciutat d'Empúries l'han fet despertar:

Deixondiu-vos vetustes pedres emporitanes,

una mà sàvia ha alçat el llençol de sorra que us cobria,

El text, més enllà de la trama argumental, és ric en referències empordaneses, no sempre sincròniques, sobre el clima, la toponímia, la política i els textos clàssics, les quals intenta lligar sovint amb reflexos de classicisme.

Hi ha molts exemples en què Fages segueix rigorosament les referències dels textos clàssics. A l'inici, quan arriben els vaixells romans, els vigilants criden alerta i un guerrer indigeta reprèn un de grec, fent al·lusió al text de Livi, *Ab Urbe condita*, XXXIV, 9, en el qual es diu: *sed Graecum oppidum, in mare expositum totum, orbem muri minus quadrigentos passus patentem habebat*, "La ciutat grega, obert apel costat de mar, tenia una muralla que s'estenia en total menys de 400 passos"

—¿De què us val defensar
les muralles internes
de la ciutat, si al port
les llindes són obertes?

Quan Cató, en ordre de combat, descobreix la tramuntana, exclama:

Cató (*dalt de cavall en un monticle*)

—No fos aquest vent foll,
que m'emplena la boca
i no em deixa parlar!

Es tracta d'una clara al·lusió al pasatge d'Aulus Gel·li de l'obra *Noctes Atticae*, II, 22, 28-29, quan diu: *Ventus cercius, cum loquare, buccam implet, armatum hominem, plaustrum oneratum percellit*. "El vent cerç us omple la boca quan parreu i fa caure a terra un home armat o un caruatge amb el seu carregament", al qual es refereix, sens dubte, Fages de Climent, bon coneixedor dels textos clàssics.

Igualment, quan el corifeu parla de l'Anistos remorós, tot i que els editors veuen com un possible nom imaginari, és una referència ben clara als versos 546-547 de l'Ora Maritima d'Aviè *Per quae sonorus volvit aequor spumeum Anystus* "on el sonor riu Anistos remou les seves aigües escumoses", que correspondria al nom antic de la Muga.

En canvi, Fages també sucumbeix a diversos tòpics sobre el món antic i ben aviat, en parlar de romans i grecs, aquests darrers són assimilats als atenesos, com a paradigma de grecitat, malgrat que el mateix Fages sabia de sobres que els emporitans eren d'origen focuè.

Fa temps que ens coneixem
els de Roma i Atenes.

La predilecció de Fages pel poble de les bruixes fa que sigui considerat per ell com el punt de la capitalitat indígena, tot i que no hi ha cap evidència arqueològica que ho sostingui, fent una agosarada assimilació fonètica entre Llers i ilergets, tot i que ja sabia que aquests eren els ibers de la plana de Lleida.

Un dels aspectes que més motiva el lector són les constants picades d'ullet entre el passat i les al·lusions velades, o del tot evidents, a un Empordà contemporani de Fages. En posarem dos exemples. Una referència patent a la massificació de la costa i al turisme emergent:

La Costa Brava
és la millor.
Dia vindrà
que els viatgers
de tot el món
no podran cabre
a l'Empordà.

I també diverses referències al tema polític, a les virtuts del republicanisme, així com el contrast amb la monarquia. Quan intenten explicar al cònsol romà la convivència d'unes comunitats tan diferents, Belistegui i el triumvir grec ho fan caracteritzant els seus trets i el respecte mutu per les seves creences i formes de vida:

Belistegui:

—Cada un té els seus déus i cants i danses.

Triumvir:

—L'un es mofa de l'altre, que és un goig.

Belistegui:

—L'un té cura de l'hort, mentre que l'altre espia el mar per veure el vent d'on ve.
L'un cull pa i vi.

Triumvir:

—L'altre ceneix la xarxa.

Belistegui:

—Els indiquetes tenim rei!
Ens ve de gust la monarquia:
la monarquia federal.

Coral de grecs:

—Nosaltres som
una república
bilateral,
sinal·lagmàtica,
commutativa.
El lliure pacte
ens fa de llei,
sota el govern
dels triumvirs.

Òbviament, Fages no s'està de sorprendre el lector amb alguna sortida ocurrent:

sota l'ombrel·la,
sota l'ombrí,
que creixi el pi,
el pi i margall.

En plena gatzara final, amb el sorrut cònsol romà convençut que la fórmula de vida empordanesa federal és la millor que es pot trobar, es rendeix a l'evidència i acaben ballant una sardana com a símbol de germanor.

—La vostra gràcia ha pogut més
que el nostre ferro.

Ara me'n vaig amb la tartana
a conquerir la terra hispana.

S'atansa el dia triomfal
que tothom balli la sardana.
Que l'ampla Ibèria
i el món enter facin com cal
una aliança federal.

En acabar, els editors es plantegen, com a pregunta retòrica, si aquesta obra es tracta d'un *divertimento* de Fages de Climent. Davant l'evidència adverteixen, però, que si la qualifiquem així "en el sentit d'obra *lleugereta* (la cursiva és dels autors), que voldria dir facilota i trivial, de cap manera." Això no obstant, sembla més aviat una cortesia dels editors, que la mateixa obra sembla obsti-

nada a contradir. I no passa res, podem tenir al davant una obra que tingui un fons còmic i que vulgui caracteritzar el caràcter dels pobles encarnats per diversos personatges significatius (l'astúcia dels indígenes, la serietat i la severitat dels romans, l'equanimitat dels grecs), sense més pretensions. En definitiva, una obra menor, en la qual ens trobem davant una cosmologia on apareixen tots els elements del mite empordanès: la tramuntana, la sardana, el classicisme, el federalisme, la llibertat, el pastor i la sirena i la prefiguració incipient del turisme de masses.

Joaquim Tremoleda Trilla

EL FUTUR DELS NOSTRES AVIS

Sebastià Roig

Girona, Diputació de Girona, 2012, "Col·lecció Josep Pla. Narrativa", núm. 28, 187 p.

La ciència-ficció és un gènere literari que, malgrat l'enorme transcendència que ha tingut en altres àmbits culturals –i podríem esmentar el món anglosaxó, el francòfon o l'eslau–, i la seva fecunda vida en altres camps expressius com el cinema i els tebeos, a casa nostra ha tingut un conreu més aviat minso i una valoració escassa. El figuerenc Sebastià Roig, que ja havia fet un parell d'incurcions en aquest camp literari amb títols com *El cogombre sideral* i *Mugrons de titani* –aquest darrer escrit en col·laboració amb Salvador Macip–, es transmuta en investigador dels mitjans de comunicació de massa –una de les seves múltiples personalitats– i amb *El futur dels*

nostres avis analitza els orígens de la ciència-ficció catalana.

No és la primera vegada que Roig estudia els *mass media* ja que, a part de la seva ingent tasca periodística en aquest camp, ja havia publicat un estudi sobre la historieta –*Les generacions el còmic*– i sobre el gènere fantàstic –*Els malsons dels nostres avis*–. Després d'anys de recollir dades en hemeroteques i biblioteques i de cercar llibres descatalogats per llibreries de vell i xarxes virtuals, Roig ofereix un recorregut exhaustiu i estimulante per l'obra dels pioners d'aquest gènere al país, al temps que també ofereix una documentada mostra de quina va ser la recepció a Catalunya dels forjadors del gènere –H. G. Well i Jules Verne– o de les primeres obres mestres cinematogràfiques adscrites a aquest camp expressiu, com *Metròpolis*, de Fritz Lang.

L'estudi, que parteix dels treballs previs realitzats per estudiosos de la ciència-ficció catalana com Antoni Munné-Jordà i Jordi Solé, se centra en les primeres dècades del segle xx i així analitza i contextualitza l'aportació de Frederic Pujulà –*Homes artificials*, 1922–, Onofre Parés –*L'illa del gran experiment*, 1927– i Josep Maria Francès –*Retorn al Sol*, 1936–, els novel·listes més destacats, valorant les seves fonts, els seus mèrits i la seva recepció per la crítica de l'època. El recorregut de Roig, però, va més enllà d'aquestes obres fundacionals i es capbussa en produccions sovint oblidades recuperant textos teatrals –amb freqüència vinculats a espectacles de caràcter satíric o buf– o reivindica l'aportació de Josep Maria Folch i Torres el qual, des de les pàgines d'*En Patufet*, va

ser capaç de crear una literatura d'amplíssim ressò popular. En aquest camp, el llibre recorda la importància d'un títol com *El gegant dels aires*, una obra de clara influència verniana, enriquida per les espectaculars il·lustracions del dibuixant Joan Llaverias, que va arribar a trasbalsar i commoure un jove Salvador Dalí, a qui la seva mare llegia el llibre en veu alta durant una llarga convalescència. Igualment, *El futur dels nostres avis* recupera figures com l'escriptora Elvira Augusta Lewi o el polifacètic i injustament oblidat Carles Sindreu, considerat per Roig com no només un lúcid artista que explorava els límits de la ciència-ficció sinó com un puntal de l'avantguardisme català i un precursor del pop i del minimalisme.

Especialment interessant resulta l'anàlisi de com eren rebudes les grans produccions cinematogràfiques –especialment *Metròpolis*–, un camp expressiu on la ciència-ficció va trobar un territori d'experimentació i creativitat molt fèril; la lectura de les crítiques i els comentaris apareguts a la premsa de l'època mostren com a la societat catalana hi havia una maduresa cultural i un interès que, sumat a la febre avantguardista viscuda aquells anys, hauria d'haver permès un desenvolupament més sòlid d'aquest gènere literari que, malauradament, no es va produir. El llibre, a més, ofereix dades singulars i curioses com és el seguiment de l'estrena al Teatre Romea, l'any 1928, de *RUR*, l'obra de teatre del txec Karel Čapek en la qual s'encunya la paraula robot, i la visita posterior del dramaturg a la ciutat de Barcelona.

El treball de Sebastià Roig és remarcable per la seva capacitat de vertebrar

un discurs sòlid, magníficament documentat i alhora amè i engrescador al voltant d'un fenomen cultural que, tot i no generar una important producció literària, ja que aquesta va ser més aviat anecdòtica, sí que va quallar profundament en la societat catalana a través de les produccions foranes, tant les literàries com les cinematogràfiques.

El llibre, esplèndidament editat per l'equip que hi ha al darrere de la Col·lecció Josep Pla, que edita la Diputació de Girona, va acompanyat d'un important corpus d'imatges –més d'una cinquantena– que, a través de fotogrames de pel·lícules, cartells de cinema, retrats fotogràfics, il·lustracions i caricatures de les revistes de l'època o portades de llibres ofereixen un complement visual que ajuda a entendre la importància de la ciència-ficció en la forja del nostre imaginari col·lectiu.

Joan Manel Soldevilla

EDUARD TOLDRÀ I CANTALLOPS

Manuel Capdevila Font

Ajuntament de Cantallops i Vinyes dels Aspres, 2012, 32 p.

Aquesta petita obra està escrita des de l'estima, el culte i l'admiració més profunda cap a Eduard Toldrà (1895-1962). A més, podríem afegir que està feta amb fascinació i entusiasme, amb una veritable devoció. Es tractaria d'una crida, d'una obra de veneració i memòria. L'autor, Manuel Capdevila Font, és el fill de Manuel Capdevila Rovira –l'amic i biògraf de Toldrà–. L'opuscle es divideix en dues parts: "Evocació a Eduard Tol-

drà” i “Cantallops terra de promissió”. Desgrana els aspectes principals i més qualitius de la vida del músic; i es converteix, sens dubte, en una bona síntesi de l’obra de Toldrà. Aquesta obreta podria ser recomanable, com una bona introducció a qualsevol persona que volgués conèixer o iniciar-se en l’estudi del compositor. La primera part, doncs, descriu la carrera i el periple del músic; i la segona està destinada a Cantallops, on gran part de la seva obra fou escrita i concebuda després del seu matrimoni (1923) amb Maria Sobrepera.

Manuel Capdevila pensa que el coneixement i l’estima cap a la seva obra anirà creixent a mesura que avancin els anys perquè “la seva música és molt directa, sincera, inspirada i aliena a qualsevol moda del moment”. El presenta com un extraordinari instrumentista (violí), un excel·lent intèrpret de música de cambra i altres adjectius de la mateixa magnitud en els àmbits de la pedagogia musical, la composició i la direcció d’orquestra. Per això, entre altres coses, es mostra convençut que Eduard Toldrà, màxim exponent del “noucentisme musical”, “és el músic més complet que ha tingut mai Catalunya”. Destaca la seva qualitat humana (bonhomia i sinceritat) i la categoria artística. També posa èmfasi en la voluntat de servei i la fidelitat a les “seves arrels”. En l’elogi al mestre contraposa els sacrificis i el protagonisme dels músics catalans a l’exili, en clara al·lusió a Pau Casals, amb el poc ressò —encara— dels qui es quedaren a Espanya, com Toldrà, però que en canvi també patiren i intentaren reconstruir Catalunya des de dins. Aquest aspecte, però, mereixeria (i sus-

cita la necessitat) d’un estudi més profund de la relació entre els músics exiliats i els que restaren al país. Un altre reconeixement al mestre és la tasca en la direcció a l’Orquestra Municipal de Barcelona. Capdevila mostra la gratitud dels barcelonins per haver pogut conèixer el món simfònic gràcies als concerts de l’orquestra. En el text aprofita per reivindicar un “gran monument” a Toldrà a Barcelona, una sol·licitud que, fins a dia d’avui, no ha estat mai atesa per les diferents alcaldies. L’autor diu que el mestre va saber connectar amb la sensibilitat del poble i que si algun adjectiu pot tenir la “música de Toldrà és el de catalana”. Capdevila fa un recompte de la seva producció musical i de les seves fites com a compositor, exposa el *cursus honorum* d’una obra que fou majoritàriament composta entre 1915 i 1941. La música de Toldrà, segons l’autor, és un reflex molt clar de la seva personalitat humana, que qualifica d’honesta, austera i seriosa.

Capdevila, destaca —a més— els dibuixos inèdits del músic, una activitat de la qual era aficionat. Alguns d’aquests dibuixos, precisament, són de Cantallops. En aquest poble empordanès, a la serra de l’Albera, Toldrà trobà la calma i el “silenci viu de la natura”. Aquí escrigué, pràcticament, totes les 101 obres després de casar-se i abans d’esclatar la guerra. Toldrà solia dedicar els matins a la composició. S’emportava les solfes i el llapis i se n’anava a “la Plana”, a la taula de pedra del bosc de can Cases, la taula de la “senyora Antonieta”. A la tarda, davant el piano donava forma als esborranys que havia escrit al matí. Per Capdevila, davant d’un suposat “pro-

grés urbanístic”, aquesta taula hauria de ser objecte de trasllat a un museu. Abans de la hipotètica solució de l'autor, caldria pensar en qüestions més positives. Ara bé, aquesta afirmació ens indica el concepte (certament estès) de la poca o nul·la sensibilitat per la preservació del patrimoni de part dels polítics locals d'arreu del territori. Aquesta taula, per exemple, podria ser declarada Bé Cultural d'Interès Local (BCIL). I col·locar-hi un cartell explicatiu fent referència a les particularitats relacionades amb el mestre. Un músic que fou procliu a tenir bona relació amb els veïns del poble i a tocar, en algunes ocasions, el violí per la festa major. El llibret també compta amb una selecció d'imatges de diferents escenes familiars i de la vida pública del músic que ajuden a acostar i entendre el personatge. El pare de Capdevila –el biògraf de Toldrà– en fou amic durant tota la seva vida i s'intercanviaren una rica correspondència que ha estat recollida per l'autor, un epistolari que esperem que aviat pugui ser publicat per l'Institut d'Estudis Empordanesos.

La publicació d'aquesta obreta del senyor Capdevila, no exempta de diminutes notes de pairalisme, però amb una qualitat i una síntesi remarcable, s'ha d'emmarcar en el context de la festa de la verema. Aquesta celebració tingué lloc a Cantallops els dies 1 i 2 de setembre de 2012 i fou organitzada per la “Denominació d'Origen Empordà” i per l'Ajuntament de Cantallops. Es va aprofitar aquest esdeveniment per commemorar el 50è aniversari de la mort del compositor. Aquest tribut, entre altres mitjans de premsa, fou recollit per Jaume Comellas en l'article “Eduard Tol-

drà, sentit homenatge a Cantallops” publicat a la *Revista musical catalana*. Aquesta iniciativa fou una més, la qual es pot afegir a les que ha organitzat, en diverses ocasions, l'associació “Cantallops Acció Cultural”. Aquesta entitat s'ha distingit, entre altres, en la recuperació del patrimoni cultural del poble. I, en especial, en la recuperació i gravació d'algunes de les “51 cançons i un contrapàs incomplet” que el músic havia recollit a Cantallops –entre 1925 i 1926– per l'*Obra del cançoner popular de Catalunya* (el resultat d'aquest treball –coordinat per Albert Campsolinas– va ser la presentació el 9 de maig de 2010 a la Societat La Concòrdia –en el marc de la festa patronal– d'un llibre-CD titulat *Cantallops, cançons de tradició oral*). Si bé es pot celebrar la iniciativa, la direcció i l'organització dels actes no van ser totalment institucionals, com hauria estat desitjable. Entre aquests actes, va destacar la descoberta d'una placa commemorativa a la façana de can Batlle –on Toldrà passava les vacances d'estiu–, amb la participació i el parlament de Narcisa, la filla de Toldrà, que mostrà la seva felicitat i alegria. El concert del dissabte al vespre, que havia de celebrar-se a la que fou la casa pairal de la família –actualment seu de “Vinyes dels Aspres”, un dels dos cellers privats de la població (l'altre és la “Masia Serra”)–, a causa de la forta tramuntana es va haver de fer a la Societat (el local social i públic on el mestre havia actuat en alguna ocasió). El que podia haver estat un homenatge institucional, es va convertir en un tribut amb un important component privat i de màrqueting comercial.

El sis d'octubre, "Cantallops Acció Cultural" i "Joventuts Musicals de Girona" també varen organitzar un acte commemoratiu del 50è aniversari de la mort del compositor. La sessió va consistir en una conferència titulada "Eduard Toldrà, una vida dedicada a la música" que fou impartida pel professor Edmon Elgström (UB). La xerrada es va cloure amb una interpretació de dues peces musicals de Toldrà: el *Soneti de la Rosada* i *Ave Maria*, a càrrec de la violinista Fina Bonet i el pianista Marc Romero. Sobre Toldrà, l'obra de referència és encara la biografia titulada *Eduard Toldrà, músic*, publicada per Aedos el 1964 (amb una edició, relativament recent, d'Edicions 62 de 1996). Eduard Toldrà és, sens dubte, un dels músics i compositors de més qualitat i potència del segle vint a Catalunya. Va compondre unes obres que han traspassat totes les modes i les tendències i s'han convertit en una referència i en un producte cultural de primer ordre. La seva música és lluminosa, emana frescor, poesia i mediterraneïtat. La seva obra ha esdevingut monumental i una referència per a les noves generacions que l'haurien d'interpretar correctament, dins de les seves justes coordenades socials i culturals. No ens podem permetre comentar anacrònics o incongruents que hem pogut sentir en converses informals, com que "Toldrà era com el Lluís Llach de l'època" (sic). Amb aquest tipus d'interpretacions extratemporals, l'únic que s'aconsegueix és rebaixar la magnitud, la categoria i l'obra del personatge (sense desmerèixer ni un moment a Llach); i es converteix, així, en un instrument de facció al servei –només–

d'una part dels anhels polítics del present. Toldrà es mereixia un reconeixement a Cantallops, també la seva filla i els seus néts. Sigui benvinguda, doncs, aquesta aproximació i opuscle introductor a la figura del mestre i la seva vinculació amb l'Albera i l'Empordà.

Lluís Serrano

BON COP D'ESTIC! HISTÒRIES DE L'HOQUEI FIGUERENC

Sebastià Roig

Figueres, Ebe Editor, 2012, 128 p.

L'esport ha estat un element definidor de la nostra contemporaneïtat. No és només una activitat física com les que podríem trobar en moltes èpoques i en molts espais geogràfics abans del segle XIX. L'esport s'ha anat situant al bell mig de la nostra societat com una pràctica àmpliament generalitzada en diferents intensitats i graus i amb una dimensió física, recreativa o terapèutica. Però també s'ha convertit en un relat a través del qual podem interrogar i respondre els aspectes més profunds de la història. A través seu podem submergir-nos en la política i la cultura d'un país o d'una ciutat. Per exemple, de la Figueres de la segona meitat del segle XX com és el cas del llibre que comentem.

Com a fenomen inicialment de minories i posteriorment de masses, tant en la seva pràctica com en el seu seguiment mediàtic, a través de l'estudi d'un club o d'un esport concret, podem endinsar-nos en l'esdevenir històric d'un període o d'una època i anar molt més enllà de la descripció del que no deixa

de ser un entreteniment. Sebastià Roig, amb una ànima de periodista i d'escriptor, ens aporta la narració del que ha estat l'hoquei figuerenc des del seu naixement fins a l'actualitat.

Entre les pinzellades impressionistes i el traç més gruixut d'aquesta iniciativa editorial dels Amics de l'Hoquei Figuerenc, podem gaudir no només de la veu dels seus protagonistes, sigui amb retalls de declaracions a la premsa de diferents moments o amb entrevistes vinculades directament en l'elaboració del llibre, sinó que entre línies se'ns ofereix també un panorama sociològic del que ha estat aquest esport en la Figueres del franquisme i de la recuperació de la democràcia.

Si una cosa queda clara de la lectura del llibre és la presència clau i activa del món catòlic figuerenc en la promoció de l'hoquei a la ciutat. Sobretot del col·legi la Salle i del Patronat de la Catequística, veritables ànimes de la seva difusió i del seu desenvolupament inicial. Durant el franquisme, la religió catòlica i l'esport ocupaven l'espai públic sovint agafats de la mà. L'esport fou utilitzat com a eina propagandística del règim i, dins l'àmbit local, com un element de creació de consens i d'identitat per les seves diferents branques administratives i polítiques. Paral·lelament, per als sectors catòlics era un instrument de demostració del control autònom de l'educació i del lleure juvenil.

Al mateix temps, Roig ens ofereix moltes pistes del que suposà l'hoquei en la creació d'espais de sociabilitat als cinquantes i seixantes, de la promoció d'alguns sectors socials o d'enfrontaments soterrats a escala simbòlica. Però

també un fet interessant, que ara donem com a normal i que fins al franquisme no era el comú, com és el condicionament per part de les estructures estatals del fenomen esportiu. Com una pràctica esportiva que es gestiona des de la societat (botigues, colles d'amics, clubs) acaba formant part irremeiablement d'una xarxa federativa regional o nacional que la controla en gran part.

Fa anys, Josep Maria Bernils i Santi Coll reclamaven, en un treball generalista (i molt sentit) sobre l'esport figuerenc, la necessitat d'estudiar-lo amb més profunditat i sistematització, no tan sols per reivindicar-lo pel nivell assolit, sinó perquè ens calia com a perspectiva d'acostament a la mal anomenada història general. Alguns avenços s'han fet, des d'aleshores, a ritme d'aniversaris i de celebracions, però insuficient. Ara disposem d'una història de l'hoquei local que representa una peça més d'aquesta construcció pendent de la història de l'esport figuerenc. Dels seus clubs, dels seus dirigents, dels seus socis, dels mitjans de comunicació i dels periodistes, dels diners que han mogut, dels significats socials i polítics que han representat i dels que han volgut representar. Mentrestant: *bon cop d'estic!*

Albert Testart i Guri

ÀFRICA AL COR. JOAQUIM VALLMAJÓ: CASAT AMB UN POBLE DE POBRES

Josep Valls

Figueres, Brau edicions, 2012, 432 p.

"Els que hem comprès que ens hem casat amb un poble de pobres conti-

nuem amb ells. La meua seguretat és la seva seguretat, i la seva seguretat és la meua [...] Lluitem junts contra la misèria. Solidaritat ara o mai”.

Aquestes paraules de Joaquim Vallmajó defineixen amb exactitud el seu ADN i la seva postura davant la realitat que va escollir viure. Si repassem la nostra història recent, trobaríem ben pocs personatges amb un nivell de compromís i coratge comparable al seu. Potser només un altre empordanès: Joan Alsina. Vallmajó descriu així l'essència que els uneix: “Els que estem tocats de la tramuntana som i serem inconformistes, incòmodes, emprenyaires quasi per natura”.

Joaquim Vallmajó (Navata 1941-Ruanda 1994) era el quart de sis germans i fill de pagesos d'ofici. Després de passar per l'escola del poble i l'Institut Muntaner de Figueres, cursà el batxillerat al Col·lell i l'any 1958 ingressà al Seminari de Girona per estudiar filosofia i teologia. Va seguir els estudis a França i Bèlgica dins l'orde dels Pares Blancs. Va ser ordenat sacerdot a Girona el 1965, el mateix any que va escollir Ruanda com a destinació. El 1985 es va establir al nord del país per intercedir a favor dels tutsis expulsats de Ruanda l'any 1982. El 6 d'abril de 1994 van morir en un atemptat els presidents de Ruanda i de Burundi i van començar les matances a gran escala, tant per part del govern de Juvenal Habyarimana com per part de l'oposició, el Front Patriòtic Ruandès (FPR). El 26 d'abril d'aquell any uns oficials de l'FPR el van detenir i torturar i ja no se'l va tornar a veure més. Pocs mesos més tard se'n confirmava l'assassinat. Mai no han estat trobades

les seves despulles mortals. El seu assassinat, el de tres cooperants de l'organització Metges del Món i el d'altres cinc religiosos de l'Estat espanyol ha donat peu a una querella que es presentà a l'Audiència Nacional per tal que fossin investigades les seves morts i les de centenars de milers de ruandesos i congoleesos. Alhora, aquest procés de justícia ha motivat una iniciativa de diàleg intraruandès amb la participació de membres de les diferents ètnies i grups socials del país. Ambdós processos reben el suport, encara avui, d'institucions i organitzacions catalanes.

Tot i que tracta de la vida de Joaquim Vallmajó, aquest llibre no pretén ser una biografia en sentit estricte. És un conjunt de peces a tall de trencaclosques que, un cop unides, ofereixen una visió prou completa de qui va ser Joaquim Vallmajó i quin va ser el seu grau de compromís amb la causa i amb el poble africà. En ell, s'hi resumeix la història de Ruanda, on va treballar quasi trenta anys, i també s'hi inclouen converses amb gent de casa nostra que el va conèixer a fons; entrevistes, i retalls de premsa que repasaven els tràgics fets de la seva desaparició. La iniciativa d'editar aquest volum sorgeix del seu company, el també empordanès i amb una experiència de 47 anys de missió a l'Àfrica, Josep Frigola, que és qui prologa el llibre. Ràpidament s'hi van sumar els germans de Joaquim Vallmajó, l'ONG Empordanesos i Empordaneses per la Solidaritat i les parròquies de Figueres. S'hi transcriuen, així mateix, les nombroses cartes que enviava a familiars i amics i també testimonis de la seva feina. Tal com diu Josep Frigola en el pròleg: “malgrat el re-

guitzell d'aquestes aportacions, estem segurs que l'interès entorn de Joaquim Vallmajó no perdrà embranzida. Pot minvar en actualitat i visibilitat, però continuarà tocant el voraviu dels cors d'aquelles persones que volen aprendre a morir vivint i a viure morint”.

Josep Valls té una extensa obra publicada, entre la qual destaca els diversos llibres al voltant de la figura de Josep Pla, a qui va conèixer personalment. També és autor d'algunes novel·les, llibres de viatges i estudis, i ha estat col·laborador de diferents mitjans de comunicació. Va acceptar sense dubtar l'encàrrec d'unir les peces desordenades que conformarien aquest llibre mogut per l'amistat i admiració cap a Vallmajó. En paraules seves, en Quim era una persona “que hi veia clar i que hi veia lluny. Quan arriba el moment suprem per a ell ja fa mesos que se n'ha adonat, fa temps que sap exactament allò que està en joc, que és la seva pròpia vida, i fins ho ha fet saber als seus. Però ell es posa i queda tothora en segon terme, perquè per davant de tot i abans de res hi ha el poble menut, el seu poble, els seus pobres, miserables, abandonats i maltractats, malalts i famolencs; per davant de tot: sense cap revolt ni subterfugi ni excusa de cap mena.”

Imma Parada

RECORDS D'UN PASTOR TRANSHUMANT. DE QUERALBS A CADAQUÉS

Pere Bonada

Barcelona, L'Albi Edicions, 2012, 163 p.

Records d'un pastor transhumant, el llibre de Pere Bonada, és una grata sor-

presa. És un relat en primera persona que intenta explicar la vida i la cultura de la societat rural d'un temps i d'una època. L'eix central és la transhumància, una activitat en franca decadència però molt important per entendre el país, l'origen dels seus habitants i les relacions socials i econòmiques entre la plana i la muntanya. En el cas concret de Bonada, baixava de Queralbs i s'estava a Castelló d'Empúries, Roses i Cadaqués. El material que ofereix aquesta obra esdevé interessant no només per a qualsevol lector amb ànim de conèixer alguns aspectes primordials de la cultura econòmica, sinó perquè hi ha tota una sèrie de particularitats que poden ser útils per a l'estudi de diferents disciplines, com la lexicografia, la història i l'antropologia social i cultural. Ara bé, estem davant d'una obra de memòries, un gènere literari que és selectiu i que es basa en fragments expositius de tota una sèrie d'informacions concretes i específiques que es decideixen que han de ser públiques. El pròleg, signat per Jordi Pujol (l'expresident de la Generalitat), s'entén per la seva vinculació (pública i notòria) a Queralbs i esdevé una lloa típica del “bonisme” al qual, a voltes, ens té acostumats.

La singularitat del llibre de Pere Bonada, al nostre entendre, és que esdevé una font primària que faria recordar, salvant les distàncies, els llibres memorialístics (com el de Sebastià Casanovas de Palau-saverdera o les memòries de Joan Serinyana de Llançà) que tanta bona informació ens han donat del passat. Perquè aquest llibre és sobre el passat, d'un passat recent que cal fixar, estudiar i conèixer, perquè el trencament cultural dels darrers quaranta anys ha estat

d'una gran duresa i contundència. Trenca-ment i desvinculació de les noves generacions cap a una sèrie de coneixements que, de vegades, són vistos com a antics i inservibles (de fet, aquest aspecte general de menysprear tot el vell l'advertí Josep Pla a *Els pagesos*, Ed. Selecta, 1959, p. 87). Una saviesa que no cal posar-la en pràctica, sinó es vol (de fet, lamentablement, no és massa rendible), com tampoc caldria elevar-la als altars ni sacralitzar-la com a tradició identitària (o nacional). És de societat, cultura i economia que estem parlant. Les pàgines d'aquesta publicació són una base de dades extraordinària —no només localista— de noms, costums, hàbits, geografies i feines que s'han anat esberlant al ritme de la urbanització cultural i econòmica d'un món rural que hauria de ser alguna cosa més que un lloc d'esbarjo, reserva de mites i projeccions patriòtiques decorades de pairalisme postmodern. El mateix autor però, en el seu discurs, té una certa visió de la “ruralitat” com la reserva cultural i espiritual de la catalanitat, un patrimoni intangible. Ara bé, el llibre de Bonada és una crònica viva de l'abandó i de la decadència agrícola i ramadera de la Catalunya de la segona meitat del segle xx. L'autor n'és un testimoni excepcional, ho descriu amb una frase lapidària: “el pagès que abandona el camp difícilment tornarà, i encara molt menys els seus fills”. La seva crònica és una visió des de baix d'un món rural que canviava i es despoblava. Tant de bo en molts pobles de Catalunya apareguessin altres “Pere Bonada” perquè poguessin deixar testimoni de primera mà de les activitats, la toponímia i de les relacions socials d'u-

nes formes de vida que han desaparegut. De fet, al llarg del llibre apareixen diferents aspectes que són d'una actualitat punyent, com la gestió forestal, la incidència dels ramats en la reducció de la seva massa i els incendis: “amb la ramaderia i la pagesia que poblava i cultivava molts indrets, ara abandonats i despoblats, es feia el manteniment d'aquests terrenys i boscos”. A raó, i en referència, d'aquesta problemàtica ens podríem preguntar si realment l'administració (hem de pensar que sí) té voluntat de solucionar aquestes qüestions.

L'autor descriu feines agrícoles, eines, animals de bast. Parla dels pesos i mesures, dels canvis de paisatge. Té un gran coneixement de la fauna i la flora, explica alguns canvis en la població d'animals salvatges. Cita el despoblament rural, les tradicions i els costums d'abans. També ho fa dels models familiars, la família extensa, els capítols matrimonials, el paper de grups socials, el respecte a les persones grans. Esmenta aspectes relacionats amb el part i les dides, les herbes remeieres, l'alimentació precària i poca cultura mèdica. També parla d'hàbits culturals, com fer-se petons a manera de salutació a persones que no es coneixien, de la nit de Nadal i Cap d'Any, unes tradicions que eren desconegudes i que per Bonada són “costums d'importació, només per a fer comprar i gastar”. I d'altres festes catòliques com la quaresma, la compra de butlles de la santa croada i, relacionat amb la Pasqua de resurrecció, el cant de caramelles i goigs. Altres parts interessants són les relacionades amb els enterraments i la Mare de Déu de Núria en

l'imaginari col·lectiu de la vall de Ribes. Ens descriu alguns dels sistemes de comunicació, les crides i els pregons, i la importància i influència de les llunes per a fer feines del camp. Per introduir el lector al món dels pastors transhumants descriu l'organització familiar i el seu origen social, humil, de cabalers i fadrísters. També ens il·lustra sobre la precarietat en l'habitabilitat de les cases, la matança del porc, els menjars, la roba i la llana, així com d'algunes qüestions relatives als comportaments matrimonials i veïnals. El pastor transhumant, per Bonada, "té una vida molt solitària i sempre està en contacte amb la natura (...)". El pastor depenia dels canvis del temps, uns assumptes sobre els quals "hi entén una mica, però també és gràcies al bestiar".

Una de les parts més interessants del llibre és l'explicació de l'itinerari del camí ramader de baixada (després de pujada) cap a Cadaqués. Aquí cita una ruta, que surt representada en un mapa, que durava vuit nits. Distingeix entre ramats de cria i ramats de baciva i la ruta, les tries i les diferents estades amb els ramats als masos de Castelló d'Empúries i Roses derivaven d'aquestes necessitats. Aquí aprofita per esmentar la seva relació amb Salvador Dalí i Gala, un vincle que acredita documentalment amb unes interessants fotografies amb el pintor a Portlligat. Narra un seguit d'històries de viatge, històries transversals i anecdòtiques que vénen a definir amb més cura la complexitat de l'ofici i de la societat de postguerra. Parla de les esquilades, també una qüestió higiènica, i dels gossos d'atura. En aquest punt aprofita per

criticar els concursos televisius amb aquests animals que "no tenen res a veure amb el gos d'atura català" com tampoc amb la "manera de treballar amb el ramat". També posa en entredit el paper de les administracions que, segons Bonada, "no han ajudat gaire a conservar la ramaderia". Els llops, les cabres i la raça d'ovella ripollesa, com no podria ser d'altra manera, també hi són esmentats. Aprofita per citar els noms dels accidents geogràfics i concrecions orogràfiques a manera de vocabulari. Fa llistats dels pastors de Queralbs i de les cases on vivien. Una part molt interessant és l'explicació dels drets comunals i dels baixants de Queralbs. Aquesta esdevé una parcel·la del llibre molt digna perquè desgrana com funcionaven aquests usos comunals; i per la reflexió final de quan "al final tot es va perdre": una mica pels "organismes oficials"; una mica per la pèrdua d'habitants. Aprofita també per relatar contes, llegendes, dites, cançons i refranys per acabar amb un glossari que ens acostava a l'univers dels diferents conceptes i significats del món rural i dels pastors del ripollès. Pere Bonada dóna fe, com els notaris. De fet, la seva obra és una mena d'acta notarial del món que va conèixer, i alhora és una mena d'acta de defunció d'aquest món i un testament de coneixements que ell mateix dubta que pugui tenir marmessors: "potser algun dia les generacions que vindran podran saber algunes coses que passaven en aquest petit poble del Pirineu, això, si no ho tiren tot al foc quan jo ja no hi sigui".

Lluís Serrano

LA METROPOLITZACIÓ DE LA PLANA DE L'ALT EMPORDÀ. EXEMPLE D'UN NOU MODEL TERRITORIAL A CATALUNYA

Sergi Cuadrado i Ciuraneta

Tesi doctoral, dirigida pels doctors Antoni Durà i Helena Estalella, presentada el mes de setembre de 2012 al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

El territori català pot ser comparat “amb un ventall mig tancat, amb l'anel·la al golf de Roses”, deia Pierre Vilar. I és que les grans línies del relleu –l'eix pirinenc i les serralades litorals– semblen voler convergir cap a aquest indret per dotar-lo d'una rellevància geogràfica extraordinària. La societat ha sabut recollir, des de fa mil·lennis, la proposta del medi per fer del litoral entre Roses i l'Escala, amb la plana que s'obre just al seu darrere, entre la serra de Verdera i el Montgrí, un dels espais decisius en l'evolució de la història del país.

En el darrer mig segle, aquest espai ha conegut una transformació sense precedents, segurament la més radical i decisiva de la seva història. El procés d'urbanització, la conquesta del litoral, la transformació de les activitats agrícoles, la irrupció de les activitats turístiques s'han conjugat per capgirar de manera notabilíssima tant les formes de vida, com els usos i l'ocupació del sòl. Aquest és precisament el tema de la tesi doctoral del geògraf Sergi Cuadrado, presentada el mes de setembre de 2012 al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, sota el títol *La metropolitització de la plana de l'Alt Empordà. Exemple d'un nou model territorial a Catalunya*.

L'autor hi estudia l'evolució dels usos del sòl, l'habitatge i la població, entre altres variables, per als 21 municipis de l'àmbit i un període de temps molt dilatat, de 1950 a 2006. Això li permet de copsar l'inici del procés d'urbanització associat a l'activitat turística, el seu desenvolupament fins arribar al paroxisme de creixement del període 1975-1996 i el canvis que s'han produït en els darrers anys. Així, Cuadrado mostra com el territori s'ha vist transformat de manera radical per dues tendències: per un costat, el creixement de la urbanització i la seva dispersió sobre el territori –fins al punt que, entre mitjan segle xx fins 1996, per cada habitant nou es van construir 3,5 habitatges i es van ocupar urbanitzar 1.682 m² de sòl; i, per l'altre, la creixent integració que ha fa del conjunt de l'àmbit un tot integrat i interdependent. És per això que l'autor parla de metropolitització de l'espai.

Resulta particularment interessant l'anàlisi dels canvis de tendència detectats en els darrers anys: per un costat la població hi ha augmentat de manera rapidíssima –de manera que el creixement de la dècada 1996-2006– de 31.000 a 48.000 habitants, supera en termes absoluts el del període 1950-1996 –18.500 a 31.000. Però el ritme d'ocupació de sòl ha hagut de moderar-se, en part per col·matació d'alguns espais, en part per la introducció de figures de protecció, en part pel progressiu exhauriment dels sòls qualificats en els plans urbanístics molt expansius dels anys setanta i vuitanta. Aquest alentiment del ritme absolut ha anat acompanyat, però, per una major pressió sobre els municipis de la segona línia de costa, per trasllat de l'ha-

bitatge turístic cap a l'interior, i per migracions de població des de la mateixa ciutat de Figueres.

Tot plegat ha acabat configurant un territori de gran potència urbana i econòmica, però amb notables paradoxes: nuclis tradicionals convertits en bona mesura en espais de segona residència, buits durant molts dies a la setmana; apartaments turístics dels anys setanta i vuitanta ocupats en força casos per la població immigrada extracomunitària; antigues urbanitzacions d'estiueig esdevingudes ara espai de residència preferent de la població autòctona. Paradoxes que es veuen acompanyades també per problemes de sostenibilitat, d'eficiència i d'equitat.

El treball es clou amb un estudi del paper dels diversos agents socials i institucionals en l'evolució del territori i amb una reflexió sobre els diversos instruments de planejament supramunicipal que l'administració de la Generalitat va voler desenvolupar entre 2003 i 2010 per tal d'ordenar les dinàmiques territorials en aquest espai: el Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner (2005), els Plans Directors de la Serra de Rodes (2007) i del Sistema Urbà de Figures (2010) i, sobretot, el Pla Director Territorial de l'Empordà (2006), subsumit més tard en el Pla Territorial de les Comarques Gironines (2010). Instruments, que, tot i les seves eventuais limitacions i mancances, a la llum de les conclusions de l'estudi sembla particularment important de mantenir i ampliar.

Oriol Nel·lo

(Departament de Geografia,
Universitat Autònoma de Barcelona)

PAISATGES I MODELS URBANS CONTEMPORANIS. LES COMARQUES GIRONINES (1979-2006): DEL DESARROLLISMO A LA GLOBALITZACIÓ

Juli Valdunciel i Coll

Tesi doctoral presentada al Departament de Geografia de la UdG, 2011.

El treball de Juli Valdunciel quantificant, analitzant i donant nom a les transformacions territorials de les comarques gironines en les darreres tres dècades és, sens dubte, un dels millors i més importants estudis sobre la realitat social, econòmica i urbanística de les nostres comarques escrits en els últims anys. Entenc que ho és per diferents motius. En primer lloc, per l'exhaustiva anàlisi, mai feta fins ara, de tots els plans parcials –522!– aprovats des de l'inici dels ajuntaments democràtics fins a la darrera febrada urbanitzadora que en aquests moments estem pagant. Una anàlisi, i cartografia, gairebé obsessiva buscant paràmetres i arguments al per què i com de cada pla. Fins arribar a una dada que ens ha de fer pensar molt: en aquest llarg període de temps s'ha urbanitzat de mitjana 0,4 ha al dia.

El segon motiu d'interès rau, precisament en el marc temporal escollit, que abraça des dels problemes, les il·lusions i les conviccions de l'inici dels ajuntaments democràtics i de la Generalitat fins a la bulímia immobiliària de l'inici del segle XXI. És a dir, partim d'una situació molt complexa però esperançada –en certa manera “fàcil”, amb un culpable clar, el *desarrollismo* franquista, i amb unes solucions evidents: democràcia i planejament– per arribar a una altra igualment complexa però amb per-

plexitat i desencís. Entremig, crisis i eufòries econòmiques alternant-se, “modes” arquitectòniques canviants, canvis de ritme demogràfics imprevistos, inversió pública com mai s’havia vist, planejament arreu... És a dir, probablement són les tres dècades més “ràpides” de la història, fins al punt que és precisament la velocitat una de les característiques d’aquest temps.

En tercer lloc, i com a conseqüència del que s’ha dit, la tesi testimonia fins a quin punt ha canviat el paisatge gironí en aquests anys: l’aspecte de pobles i ciutats, la relació entre allò urbanitzat i el no urbanitzat, la relació entre costa i interior, els llocs per produir i per divertir-se, les carreteres, el paper de Girona... És a dir, desmunta algun dels tòpics i dels llocs comuns que, encara ara, usem per descriure el nostre entorn però que ens allunyen més que no pas ens aproximen a entendre’l.

Finalment, cal destacar del treball un altre esforç important: el d’intentar explicar el que ha passat a les comarques gironines emmarcant-ho en uns processos més amplis que impliquen tant al sistema productiu com a l’estructura social dels països desenvolupats (com el nostre). Així mateix, el coneixement que té Valdunciel d’altres realitats europees li permet buscar referències, fins i tot lingüístiques, que permeten calibrar millor la singularitat —o no— del nostre entorn.

La tesi, doncs, dóna respostes però també ens posa davant de preguntes transcendents sobre el model territorial —que vol dir econòmic, social, d’infraestructures, de planejament...— al qual volem aspirar.

Joan Vicente

(Doctor en geografia.
Universitat de Girona)